

КАСБУСУНУ УСТАСЫ

ЯНГЫЗ

ДОКУМЕНТЛЕР

БУЛАН

ИШЛЕМЕЙМЕН

ЯШАВ

ТАВЛАРДА

КЪАЛГЪАН

ЮРЕГИМ...

ЭСГИ ЖЫЛЛАНЫ

ГЫЗЫ БУЛАН

НАСИПЛИ

ЮЛДУЗНУ

ЯРЫГЪЫ...

Дағыстынлы Къатын

3.2022

РЕДАКТОРНУ СЁЗЮ

...БИЗИН УМУМИ БАЙЛЫГЪЫБЫЗ— ЯШАВ

Оымрююмню ахыр гюнүнө ерли,
Мени гъасирет дуам.
Дюнья даимге арчылсын,
Бары да балагълардан.
Оччюк озуп, ойр болмасын,
Яшларбызы гетмесин.
Азиз аналарындан айрылып,
Чакъсыз ерге гирмесин.

Фазу АЛИЕВА

Барыбыз да четим заманланы башыбыздан гечирибиз. Тек шогъар да къарамай, ругъдан тошмегенбиз, яшавгъа, адамлагъя бакъгъан якъдагы сюювюбюзю сакълап бажаргъанбыз. Белгили күйде, 2022-нчи йыл Дағыстанда Фазу Алиеваны юбилейин белгилейлер. Шогъар байлавлу чаралар башлангъан ва йыл бою ойтгерилип туражакъ. Шоланы бирисинде Дағыстан язывчуланы соозуну председатели Магъаммат Ағыматов бугюн Украина болуп турагъан агъвалатланы эсге алыш: «Фазу, гъали бары да затны къюоп, шонда чабажакъ эди»,—деп айтды. Фазуну мен яхшы таный эдим, гертиден де, барма да баражакъ эди. Ватаны учун гъалекли гюнлөр тувулунгъанда, ол ягъада туруп, арекден къарап, сеслемей болмай эди. Арек дегенде, лап ойчешивлю къаршы турувлар юролеген ерлөгө етишме къаст эте эди. Ананы ва Шаирни сёзлери бир-бириң къырма, дағытма гъазир уланланы арасына маслагъат салар деп умут эте эди. Давну акъубаларыны гъакъында ол биревлерден эшитип, китаплардан охуп, фильмлөгө къарап билмеген, ойз яшавунда сезген. Фазу даим ойзюно бютюн

шаирлик яратывчулугъунда, къайнар публицистика макъалаларында элине бакъгъан сююв булангъы яшавну давгъа къаршы сала эди. Бир гезик ойзюно яратывчулугъуна нечик къыймат берилегенин, айрокъда ушата деген соравгъа Фазу узакъ ойлашмай: «Мени таржумачым ва къурдашым Инна Лиснянская яратывчулугъуму гъакъында айта туруп, шону бютюн аламны даражасындагы яратывчулукъ деп къыйматлагъан эди. Шо мени айрокъда кепиме геле...

Дагъы да мен Совет Союзну сиптечилиги булан паракатлыкъны къорувгъа байлавлу ойтгерилеген бютюндөнья, халкъара чараларда ортакъчылыкъ этегенде магъа: «Муна—Паракатлыкъны гёгюрчюно гелди»,—деп айтагъанда эпизис сююне эдим»,—деп эсгерген эди.

Бугюн Фазу Гъамзатовнаны сёзлериң эсге ала туруп, ол бизин гъалиги Игитлерибизге, анын бузмай, Ватаны учун жанын берген уланлагъа оғы нече де таъсирил поэманды язажакъ эди деп ойлашаман!

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

ПАГЬМУУЛУ ЖУРНАЛИСТ 5

Шолай «Тавлар эли» деген берилеш тувулuna. Милли телемайданчада ана тиллеринде чыгъаңын газетлени редакторлары, тилни ахтараңын алимлар, уллу сыйнавулангъы педагоглар ортакъчылыкъ эте эди. Гъар берилеш ана тиллени гележиги гъакъында ойлашма борчлу эте эди, шоланы сакъламакъын гъар тюрлю ёлларын гөрсете эди.

ИГИТ 8

— Мен сизге дагъы бирев-ге да айтмагъан затны айтма сюемен. Шо Нурик Сириядагы заманлар эди. Оланы хоншуротасында гылдан душманлар есир этип алгъан болгъан, сонг башына темир булан уруп, уллу къайнар къазаннны ичине ташлагъан. Уланым къайтгъанда: «Атам, бир зат болуп къалса, мен бирдед душманнны къолуна бармажакъман. Тобукъларда тургъанча, оылган къолай.

ТЮРКИЯНЫ «ОЛЬЮ ДЕНГИЗИНДЕ» ГЕЗЕДИК 14

Шо гюн морякны къаравуллап тургъан Бельджекыз авур къайгъыны гётерип болмай, ярлардан денгизге атылып ойле. Къызбатылгъан ерлөгө Бельджекыз, жагыл морякны жаны къыйылгъан ерге буса Олюдениз («Олью денгиз») деп айтгъанлар. Бабадаг («Ата тав») деп тюрклөр гемени капитаныны эсделигине къойгъан. Шо къара къайгъылардан сонг капитан къалгъан яшавун жамиятдан, адамлардан айрылып, биревгеде къошулмай ойтгерген.

БАРЫ ДА ЗАТ СЕНДЕН ГЪАСИЛ БОЛАГЪАНДАЙ ЯШАМАКъ 38

—Мердешли адат-къылыкъ байлықланы шексиз күйде сакълама тюшө: уллугъа гыюрмет этив, сёзүнде та-былагъанлыкъ, сабурлукъ ва бизин ойзеге асил къалыкъла-рыбыз милли хасиятыбызын күрчюсю болуп токтатай. Шо гъали де бизин сакълап турамы экен деп ойлашаман. Шо минг йыллар булан ясала гелген мердешлерден айрылساқ, биз миллөттөн сапта тозулажакъбыз.

АДАТЛЫ ДАГЫСТАНЛЫ КЪАТЫН

С ёзге сабур, саламат Райисат Туричева булан таныш болувунгну биринчи мюгълетлеринден ачыкъдан, гъакъ юрекден сёйлемеге сюесен. Ол сенде шо гысни оъзюню илиякълыгъы, эдеплиги, оъзгелени эшитип де, олагъа тынглап да бажарагъанлыгъы булан тувдур. Шо къарагъанда—ону хасиятыны тувмасындан гелеген аслу сыры.

Гелигиз, Райисат Омаровнаны келпетин толу күйде суратлама къарайыкъ. Алдагъы заманлардан арек йимик гёрюнсе де, онда гъалиги дагыстанлы къатынны ва милли мердешлерден баш алағъан күйлери гелишли күйде бирлешген. Ол кавказ къатынны келпетине бир тюрлю янтылыкълар къошуп, оъзюнде тарихи ёрукъну сакылай. Ол къабалай гиймейли, башына явлукъ байламайлы орамгъа чыкъмай. Оъзюн шолай дайм бир кююнде тутуп, оътеген барагъанланы да къаратып юрюме къыйын тюгюлмю экен? Шо соравъя тувра, гъазиринде жавап бермеге бажарылмайдыр. Тек къысмат буюргъандан да къачма күй ёкъ, эгер де сен оъзюнг учун шо ёлну танглагъан бусанг, не ерде яшасанг да, башгъа тюгюлтавларда, тюзлерде, шону узатып турмагъа герексен.

Райисат Туричевагъа сизге къайсы дагыстанлы къатынны келпети ювукъдур деп сораса, ол тамаша болажакъ. Неге тюгюл, бир заманлар белгили художник Халилбек Мусаясул этген дагыстанлы къатынны суратын бары да якъдан уългюлю деп гъиасаплай ва шогъар ошамакъыны тийишли гёре. Шо суратдагъы къатынгишини келпетинде бизин миллетлеге хас аламатланы гыс эте: дазусуз аналыкъ сюювюн, къыйынлы гъалгъа тюшгендеге ахырынчы аш гесегин бермеге гъазирлигин, ожагъыны саламатлыгъын ва тазалагъын...

— Яшав нечик алышина турса да, заман гъар дагыстанлы ожакъыга тамур-кюрчюсю болуп гелген

алдагъы, ата-бабаларыбызыны агадларына аркъатаяп яшамакъыны бувара,—дей Райисат Омаровна. —Шодур—бизин аслу байлыгъыбыз. Миллетлерибиз тарихни кёп аркъа- торкъаларындан оътиюп, ахырда оътесиз оъзден халкълагъа айланғъан.

ТЮП ТАМУРУ-АГЬЛЮ

Оъзюню гъакъындагъы хабарында Райисат Омаровна аслу тергевион ювукъ адамларына, дос- къардашгъа бакъдыра. Балики, дагыстанлы къатынлар шолай болма да тарыкъдыр деген ойда, соравларымны аста къюоп, огъар тынглайман.

—Мени атам—Омар Муртузалиевич

Туричев офицер. Анам—Загърат Магъамматалиевна оъз оъмюрю медсестра болуп ишлеп гелген. Эркъардашларым —Магъаммат ва Расул, къызардашым Патимат яшавда оъз ерин тапгъан адамлар,—деп хабарлай Райисат Омаровна.

—Гиччи вакътилерибизде ялкъма заман ёкъ эди, гъарибиз ожакъдагъы оъз ишибизни биле эдик. Ата-анабыз бизин школадагъы охувубузгъа айрыча тергев бере эди. Мен биринчи класлардан тутуп тыш тиллеге артыкъ агъамият бере эдим. Гъали шону сырны сизге де ачайым. Анамны эркъардашы, профессор Магъаммат Гъамзатович Исаев ДГУ-ну тыш тиллер факультетини деканы эди. Менде тыш тиллеге гъасиретликни тувдургъан ол эди.

Студент къызыны охувун тамамлагъанда, оъзюн йыракъ пачалыкълагъа элчиликлеге чакъырып, шонда таржумачы болуп ишлермен деген умуту бар эди. Тек ата-анасы къызы ожагъындан ариге гетгенин сюймей эди. «Эрге баарсан, шо заман комсомогъа сюе бусанг учарсан»,—деп масхара эте эдилер.

Бир гезик Райисат «Дагъыстан правда» газетни охуй туруп, къужурлу билдиривню эс эте.

Мединститут оъзлени касбу бажарывлугъун сынама сюеген жагыл касбучуланы конкурсада ортакъчылыкъ этмеге чактыра. Ол шонда бармаса ярамай деп токъташа. Оър охув ожакъыны о замангъы ректору, профессор Аркадий Голубев Райисат булангъы лакъырдан сонг, ону институтту тыш тиллени ахтарағъан кафедрасына дарс беривчю этип белгилей. Огъар биринчилей загъмат ёлунда студентлер булан ёлукъма, олар булан иш юротме тюште,

медицина оър охув ожакъдагъы чалышыв, оъзюнгню уьстюнгде ишлеме борччу этегендөн къайры, илму ахтарывланы да жанлы күйде юрютмекни талап эте эди. Мени къысматыма кант этмеге бир себебим де ёкъ деп, ачыкъдан айтмагъа боламан. Биринчи илму насиғъатчым—уллу алим, профессор, тизив педагог, ДГУ-ну дагъыстан тиллерини кафедрасыны заведующий Ражидин Идаятович Гъайдаров болгъанына гъали де ва дагъы да алгъышлар эте туражакъман.

оланы арасында тыш уылкелени ватандашлары да бар. Тек гъар-бир ишин, борчун Райисат уьстюнлю күйде яшавгъа чыгъара гелген ва заман гетип, ол бажарывлу ва сынавлу дарс беривчюге айлана.

—Мен шо йылларда педагогиканы бары да канзилеринден оътиюм деме ярай,—дей Райисат Омаровна,— Дагъыстаннын лап уллу ва алдынлы

«ИЛМУ ДРАМАТУРГИЯ»

Р. Туричева хыйлы йыллар кафедраны охув бёллюгюне башчылыкъ эте туруп, бай сынав топлай. Шо буса ону кафедраны заведующий этип белгилемек учун, аслу кюрчю болуп токътай. Янгы къуллукъ борчларын артдырагъандан

къайры, огъар алда топлагъан сынавларын, билимлерин эркин күйде къоллама имканлыкъ бере. Ол студентлери булан тыш тиллерде юрюлеген хыйлы халкъара, бютюнроссия ва регион конференцияларда ортакъчылыкъ эте. Райисат Омаровна оъзюню инглис ва латин тиллени кружокларына къуршалгъан охувчуларыны уылкени гъар тюрлю уллу медицина ва фармацевтика олимпиадалардагъы, конкурслардагъы уьстюнлюклерини гъакъында иштагъылы күйде хабарлай. Аслу ишинден къайры, ол илму чалышывун да унутмай, лексиканы, терминологияны уьстюнде ахтарывлар юрюте. Райисат Омаровна –90-дан да артыкъ латин ва оъзге тыш тиллерден студентлер учунгъу охув китапланы, методика пособиелени ва оъзге илму ишлени автору.

—Муна шолай бир-бiri булан чатыраша геле «илму драматургия»,— дей ол, —шо бизге илмуну ругъун сакълама имканлыкъ бере, студентлени ахтарывчу чалышывгъа ювукъ эте. Олар янгыз билим берив программалар булан дазуланып къалмай, тыш тиллердеги бай литература булан таныш бола. Шону бир-эки сёз булан англатмагъа къыйын, тек студентлер башлап къоркъаттына туруп, латин ва оъзге тыш тиллени уйренмеге гиришип, сонг бирден сени гёз алдынгда оъзлени билимлерине инанагъян, тыш тиллени, грек ва латин медицина терминологияланы яхши билеген, бары да четим охув программаланы енгип бажаргъан касбучулагъя айлангъанда, оъзюнгю ишингни негъакъ этмейгенине тюшюнесен. Шо буса—инг алдын бютюн кафедраны гъаракатыны асувлу натижасы. Кафедраны коллективине лап бажарывлу касбучулар къуршалгъан. Шо бизге билим беривню бугюнгю

талаплагъа толу күйде жавап береген алдынлы къайдаларын эркин күйде къоллама ёллар ача. Мени ва иш ёлдашларым учун лап аслу зат—янгы билимлер булан байынып, шоланы студентлеге этишдирмек.

БИЗ ЭР-КЪАТЫНБЫЗ, ДАГЪЫ Да АРТЫКЪ – ЁЛДАШЛАРБЫЗ...

—Магъя бары да зат тынч бериле деп эсигизге геле буса, янгылыш болагъаныгъызын билдириме алгъасайман,—деп узата Райисат Омаровна. —Тек бир сырымны ачарман: мен эртенлер Аллагъын аты булан тураман ва гечелер ону аты булан ятаман ва шо магъя гюч, чыдамлыкъ, рагъмулукъ этмеге иштагъылыкъ бередир деп эсиме геле.

Ахтарып къараса, Райисат Омаровнагъа, гертиден де, хыйлы затгъа заман тапма тюше. Бажарывлу ёлбашчы болгъандан къайры, ол шону булан бирге къатын да, ана да дюр чо. Ону бек дос, сыкълашгъан агълюсю, дос-къардашы бар. Огъар, дагъыстан агълю деген англавгъа не маъна бере деп сорайман.

—Мен адатлы дагъыстан агълюде тувгъанман,—дей ол. —Оъзюмню агълю яшавумну да асрулар бою ясала гелген адатлагъа гёре къургъанман. Шо буса инг алдын уллулагъа абур этив, сонг да къачан да дагъыстан ожакъланы сакълап гелген—ругъун къаттылыгъы, намуслукъ ва оъзге сыйлы хасиятлар. Шолар бизге гъар гюн йимик тувулунагъян яшав масъалаланы йыламсырамай, кант этмей чечме гюч-къуват, илгъам бере.

Райисат Омаровнагъа къайсы дагъыстанлы къатынгъа йимик—агълю биринчи ерде. Ол болажакъ эри оъзюню разилигин алма къарайгъан заманлары эсине тюшюп иржая. Давут Магъамматович Абдулгъалимов

къатыны йимик—лингвист, тыш тиллер факультетни охуп битдирген.

—Биз институтда, студентлер заманыбызда ёлукъудукъ,—деп хабарлай Райисат Омаровна, —тек гече таба уйлендик. Эрим франко-ингилис бёлюкню тамамлап, Магъачкъаладагъы 9 номерли СПТУ-да дарслар юрюте эди! Тек бир мюгълетде къысмат чалт айланып гетди ва ону Ич ишлер министерликге ишге гелтирди.

Магъачкъаладагъы биринчи полкну—командири, гъали буса отставкадагъы полковник. Ол дайм мени аркъатаявум күйде къала.

—Биз эр-къатын болгъандан къайры, уллу ёлдашларбыз, сырдашларбыз,—деп масхара эте Райисат Омаровна. —Бизин эки къызыбыз бар. Уллусу Жамиля дерматологну касбусун танглагъан, ону эри Камил аманлыкъын къоруйгъян къурумларда къуллукъ эте, эки уланны оъсдюрелер—Давутну ва Исмайылны. Гиччиси Паридар—кардиолог. Ону агълю чери Шамил республиканы спорт министерлигинде ишлей, оланы бир уланы бар—Къурбан. Биз эрибиз булан олар оъзлени гележекдеги ожакъларын оъзлер оъсген уйден уылгю алыш къуражагъын англай эдик. Шолай болма да болду ва шогъар биз эпиз сюонебиз.

Тарихни адамлар яраты-ясай,—дей ол, —гъар девор оъзюню тюрлю аламатлары булан белгилене. Бирлери бирлешивге гелтире, башгъалары къаршы турувгъа. Шо саялы англама тарыкъ—кёп ари-бери тербенишмей, заманны ругъун сакъламакъ бек агъамиятлы. Тек не болуп къалса да, Ватан— бир де алышынмайгъян англов, сёз экенин унутмагъа герекмей. Шону хадирин билмеге, асырамагъа борчлубуз.

Айшат ТАЖУДИНОВА

ПАГЬМУЛУ ЖУРНАЛИСТ

Оъз заманында Гулера Камилованы РГВК телеканалдагы «Тавлар эли» деген авторлукъ берилишинде илмуну, маданиятны белгили чалышывчулары ортакъчылыкъ эте эди. Берилишде аслу гъалда лакъыр ана тиллени, дагъыстан мердешлени сакълавну гъакъында юрюле эди. Гулераны къонакъларыны гъар-бир масъалагъа байлавлу оъзтёрече къараву, журналистканы оъзюню илиякъылгъы, студияда жанлы пикру алышдырыв түвдүрүп бажарагъанлыгъы къаравчуланы биринчи берилишлерден тутуп тергевюн тартды.

Шо сёзню айрыча матьнасы бар. Лакъыр журналистиканы гъакъында юрюле буса чы, шо маълумат къураллар булан байлавлу адамланы бирикдирегендөн къайры, сен, мен бир къавумдан, бир хамурдан басылгъаныбызын англата. Журналистика– янгыз касбу тюгюл, бизден яхши шону ким англий. Шо инг алдын–оъз ишинге толу күйде берилгенлик, оъз къаравунгну айтма тартынмайгъанлыкъ, неге тюгюл, республикадагы маълумат майданчаланы гъалы сени йимиклерден гъасил бола. Шо буса оъз янындан жамиятгъа тъисир эте. Эгер де сен гъакъ юрекден сёйлемей бусанг, яманны яхши этип гёрсетме къарай бусанг, адамланы гертиликини башгъа каналлардан, газетлерден излеме борчлу этесен. Гулера Камилова – журналист арада бек танывлу адам, касбусуну устасы. Иш янгыз ол режиссёр, сценарист, педагог экенинде тюгюл, ону жагыл, телекасбусунда янгы биринчи абатларын алагъанланы гъазирлевдеги уллу къошуму гъакъда яхши билелер. Гулера къайсы жанрланы да къоллап бажара. Ол лап оър журналист савгъатланы алгъан. «Тизив адамланы яшаву» деген фильмлери учун, огъар Дагъыстанны пачалыкъ премиясы берилген. Ондан къайры, «Шарвили» деген–Милли савгъатны лауреаты. Буса да Г. Камилованы гъакъында лакъырыбызыны башлагъан сонг, лап аслу затны эсгермеге тюшедир. Оларда журналистика наслудан- наслугъа бериле гелген касбу десе де ярай. Атасы–Айдунбек Камилов хыйлы йыллар радиода ишлеген. Берилишлени сценарийлерин онгара эди, тизив макъалалар, очерклер, шиърлар яза эди. Дағы да, ону тизив тавушу бар эди. Ол йырлагъан йырланы запислери бүгүн де Даградиону «алтын фондунда» сакъланана. Анасы Умут

буса школада математикадан дарслар юрюте эди. Гулера яратывчы ағыллюде тувгъан деме ярай. Атасы ону оғзю булан радиогъа көп алыш бара эди. Башлап гиччи кызызъяш сырлы, гъар тюрлю аппаратура булан толгъан студияланы, даим ишини устьюнде турагъан адамланы гёрюп тамаша бола эди. Сонг уйренип де къалды, радиодагъылар да ону яхшы таныйгъан болду. Ата-анасты кызызыны гъар тюрлю зат булан иштагыланагъанына пуршав этмей эди. Оғзю буса, школадан сонг, Жемалны атындағы чебер училищени дизайн бёлгүюне охума тюше. Училищени тамамлап, Гулераны эри булан Волгоград областгъа бакъдыралар. Йыракъ юртланы бири辛勤inde экиси де башлапгъы класланы охувчуларын сурат этмеге уйретелер. Ол о заманғы охувчулары оғзюни сююмлю мұаллиміне язған кагызланы бүгүнге ерли унутмай.

ЯНГЫ ИШ

Гулераны янғы билимлеке даймлик талпынывлары, янғы касбулагъа ес болмакъ учунгъу къастлары, ону яшав ёлтуну барышына таъсир этмей къоймагъан. Ону йимик гъар тюрлю тармакъларда чалыша туруп, къайсы четим гъалдан да чыгып болагъан, алға юрюме ёл табагъан адамны сийрек гёрерсен. ДГУ-ну илму китапханасындағы, Тарбиялар центрдагъы иши Гулераны дюнья къаравларын байындырыды, англавларын генглештирди, сынавун артдырыды. Заман гетип, ол ДГУ-ну филология факультетине тюшме токтаташа. «Дагыстанны бырынгъы къольязма

эсделеклері» деген дипломлукъ иши оғзар тавлар элини тарихи теренлерине чомулуп, анадаш элини дагыдан да ювукъ танымса, оқтем болма бирдагъы бир кюрчю болуп токтатай. Гулераны илму ёлбашчысы, ДГУ-ну китапхана бёлгүюні кафедрасыны заведующий Казим Омаров оғзюни студенткасыны билим даражаларына тийишли къыймат бере туруп, оғзар къаныгъывлу күйде аспирантурагъа тюшмекни таклиф эте болгъан. Тек гележекде къалгъан яшавун белгилежек аслу иши ону алда къаравуллай эди.

Ол биринчилей «Дагыстан» телерадиокомпанияны генеральный директору Магъаммат Гъамитовну устьюне гелип, тартына-бёлжуне туруп телевидениеде ишлеме тезден берли умуту барны айтгъан кюон эсге ала. «Буссагыт бизде бош ерлер ёкъ»,—деди директор. Гулера къайпанмай: «Атам йимик стажёр күйде башласам да къайырмайман»,—деген. Атасы ким экенни эшитгенде М. Гъамитов: «Яхшы, бир көмек этме къарапбыз»,— деп жавап берген. Этме де этди. Гулера о заман аты айтылгъан телевизионщиклер Людмила Погорельскаяны, Елена Петросованы, Юлия Мехтиеваны, Патимат Омарованы «къолуна тюше». Олар ону биринчи насиғытчылары болуп токтатай. Шо оғзар профессионал школа ону оғзюне макънатис йимик тарта. Онда Гулераны бир токташдырылгъан къалилерден тайышып ойлашмагъа уйретелер. Шо оғзар узакъда къалмай, къаравчуланы эсинде къалагъан, таъсирли сюжетлени онгарма ёллар ача.

Жагыл журналистни телевидениени яшлар учунгъу студиясыны авторлукъ берилештери лап яхшылардан деп гъисаплана эди. Оғзюндөн уллу, сынавлу иш ёлдашлары Гулераны макътай туруп: «Алгъасама, герти иш сени алда къаравуллай»,—деп, ругъуна ругъ къоша эди. Тек ол бютонлей башгъа затны тъакъында умут эте. Тарихлерде ерини къазыгъын чайқытгъан дагыстанлыланы гъакъында документли фильмлер чыгъармагъа бек сюе эди. Башлап хыйлы четимликлеге расланса да, ахырда мурадына етишди. Тарих тарих булан, тек Гулера бүгүн дагыстан телеканаллардан яшлар учун берилештер ёкъ болғанына бек талчыгъа.

РГВК –ДАН БАШЛАНДЫ

О заман РГВК Гъарун Къурбанов къургъан янғы яш телекомпания эди. РГВК биринчилей федерал телеканаллардан арчылып, герти дагыстан берилешени онгарма башлады. Гъарун Магъамматович айланасына пагъмулу журналистлени жыйма къаст этди. Озокъда, ол Гулера Камиловагъа да тергев этмей болмагъан. Генеральный директор ону чебер берилешени баш редактору этип белгилей.

—Мальumat къуралланы гъар тюрлю тармакъларында ишлейгендени арасында телевидениедеги журналистлени мен айрыча ва оыздрече яратывчы къавумгъа гъисаплар эдим,—дей Гулера Камилова. —Оларда йимик бирликни, гъар-бир ағвалаттъа заманында етишегенликни мен дагыы ерде гёргеменмен. Етишгендөн къайры, шо ағвалатты дурус ва къужурлу күйде билдирип де бажарма герек.

Чебер берилишлеге башчылыкъ этегендөн къайры, Гулера Камилова авторлукъ проектлөгө де сююне туруп уруна. Ону «Наслулар» деген берилишин къаравчулар бир заманда да къутгъармай эди. Камераны алдында адамлар сыр чече эди. Олар да кимлер десегиз, ойз девюрюнү ярыкъ келепетлери...халкъ йырав—Муи Гъасанова, сувтюп гемечи—Альберт Гъажиев, Совет Союзну Игити Магъаммат Гъажиевни ииниси, Дагъыстан симфония оркестрны башчысы—Магъаммат Абакаров, аты айтылгъан алтын уста—Манаба, опера йырав—Умразият Арбуханова, белгили скульптор—Гъейбат Гъейбатов, бүлбүл тавушлу йырав—Исбат Баталбекова, огъар тенг болма къарайгъан —Рагымат Гъажиева.

КАСБУЛАНЫ ТАНГЛАМАЙЛАР

Бир вакъти Санкт-Петербургдагъы телевидениени ва бизнесни институту Дагъыстанда, маданият министерлигини якълаву булан, мастер- класлар

оътгерген эди. Шо заман институтну профессору, белгили сценарист, режиссёр Л. Рыжков мастер- класларда ортакъылыкъ этген ерли журналистлени арасында Гулера Камилованы атын айрыча эсгерген эди. Белгили чебер устаны дарслары Гулера учун бошуна гетмеген. Ону яратывчулукъ сандыгъына «Тамурлар ва бутакълар», «Инчесаниятны гёзүндөн»» ва табиатны къорувгъа байлавлу фильмлөр къошула ва журналистни атын дагъы да танывлу эте. 2015-нчи йылда Ставропольда оъттерилеген «Бирче уыстюн болдуқъ» деген тележурналистлени конкурсунда Г. Камилованы «Ахты къала» деген документли фильмни биринчи даражалы дипломну ала. Шо вакъти Гулерагъа гёре, бүтюн Дагъыстан каналгъа да къыймат бериле болгъанлыгъына шекленме тюшмей. Тек ону шо гъакъда ойлашма заманы ёкъ эди, ол бары да заманын ишине бағышлашылан эди.

Заман оътиоп, РГВК каналны ёлбашчылары огъар милли маълумат къуралланы масъаласын гётермекни тапшура. Шолай «Тавлар эли» деген берилиш тувлуна. Милли телемайданчада ана тиллеринде чыгъагъан газетлени редакторлары, тилни ахтарағын алимлер, уллу сынаву булангъы педагоглар ортакъылыкъ эте эди. Гъар берилиш ана тиллени гележеги гъакъында ойлашма борччу эте эди, шоланы сакъламакъын гъар тюрлю ёлларын гёргете эди.

—Биз берилишлеге тиллени ахтарывда лап бай сынаву бар алимлени къуршама къарай эдик. Олар бизин бугюн дюньяда болуп турагъан агъвалатланы гысапгъа алып, тарихи сынавларыбызгъа аркъатаяп, къайпанмай, руғьдан тюшмей, ана тиллени сакълавну гъаракатын алгъа юрютмеге чакъыра эди. Мен шо берилиш учун, гъатта, айрыча студия этген эдим. Ичин бизин бар-барлыгъыбызгъа парх береген накъышланы этмек учун, художник Дагъир Къапуровну чакъыргъан эдик.

Алдынлы къайдаланы ахтарма ялкъмайгъан ва талмайгъян Гулера бир мюгълетде Каспийскидеги билим берив республика центрда ишлеме уруна. Шо заман центргъа Анжела Байрамбекова башчылыкъ эте эди. Яшлар булангъы иш Гулерагъа уллу сююнч гелтире.

—Мен яш тележурналистлени школасын къурдум,—деп хабарлай ол.—«Бюртюк» деген студия яшланы биревден де харлы болмайгъян күйде ой къурма, сценарийлени язма уйрете эди. «Мени шагъарым—Каспийск» деген документли фильм бизин умуми ишибизни натижасы болуп токътады. Фильмде яшлар тенглилерине орамда, къонакъларда оъзлени нечик тутма тарыкъ экенни гъакъында хабарлай ва насиғъатлар бере.

Педагогу булан бирче «Бюртюкнү» яшлары табиатны къорувнү, дослукънү ва тарбиялавнү масъалаларын гётере. Оланы иши республиканы «Гюмюш тиши» ва «Алтын юзюм салкъын» деген конкурсланы дипломлары булан белгиленген.

МУЗЕЙ – МЕНИ ТАРИХИМ...

Огъ, нече де тамаша адамдыр, Гулера! Ону мен, ичинде зорба байлыгъы булангъы сандыкъ булан тенглешдирер эдим. Текеран къырыйын ачгъанда, алтын, гюмюшню шавласы гёзлерингни къамашдыра. Ол кюлей:

—Мени оъзгелерден бир башгъалыгъым да ёкъ. Амма ичимде бир гиччирек мотор бар жимик, магъа дагъы да камилешмеге имканлыкъ бере, янгы ва янгы гыслени, проектлени тувдура. Мен бирден шо токъталып къялардан бек къоркъаман!—дей ол.

Гулера Камилова булангъы гъакълашыв сени бир тамаша увакъ-тиоекден айырып, артгъа теберип, уллу масъалаланы гёз алгъа гелтирме борччу эте. Бугюн Гулера Камилованы яшавунда не болуп тура деп сорайман. Бугюн ол—«Россия—мени тарихим» деген музейни маданият-ярыкъландырывчу ишлени юрютеген бёлгююнө начальники. Оъзю айтагъан күйде, бек къужурлу ва яратывчу иш. Гъали музейге жагыл, тек йылларына да къарамай, бек бажарывлу касбучу Т. Велиханов башчылыкъ эте. Тизив коллектив. Олар булан янаша ишлемеге оътесиз тынч. Музейни къуллукъчулары яратывчу ахшамлар, байрам чараплар, мастер-класлар оътгере, сценарийлени яза, тизив адамлары чакъыра, экскурсиялар оътгере. Гъасиликалам, яшав къайнай ва бокъурай. Гулера Камилова булан башгъачалай ишлемеге бажарылмай.

Айшат ТАЖУДИНОВА

ИГИТ

Оъзлени асгер борчун намуслу күйде күтгенлени атлары орамлагъа, школалагъа къююлажакъ. Заман бары да затны ерли ерине салажакъ. Биз адилликни, парапатлыкъны яны болгъаныбызын гертилежек. Ватанына берген антын бузмагъян, къоччакълыкъ гёрсетип жанын берген Игитлерибизни бир де унутма герекмейбиз, ихтиярыбыз ёкъ. «Ахшамгъы Москваны» хас муҳбири Ольга Кузьмина Дагъыстанда Россияны Игити Нюрмагъаммат Гъажимагъамматовну ювукъ адамлары ва дос-къардаши булан ёлукъгъан. Тюпде ону макъаласын беребиз.

Итнигион март айны 21-нде Магъачъалада Украинаадагъы хас асгер чараларда жан берген офицер Нюрмагъаммат Гъажимагъамматовну тул къалгъан къатынына эрини пачалыкъ савгъатын-Россияны Игитини Юлдузун тапшурдулар. Башкомандующийни атындан оыр савгъатны тапшурмакъ учун, Дагъыстангъа уълкени Оборона министрини заместители генерал Юнус-бек Евкуров гелген эди. Нюрмагъамматны ахырынчы мюгълетлерини гъакъында гележкде айрыча асарлар язылажагъына шекленме тюшмей. Старший лейтенант оъзюню десант ёлдашлары булан къамавгъа тюше. Душманны санаву хыйлы артыкъ. Уъстевионе, ерли адамланы артына яшынып, бизинкилени баш гётерме къоймай токътавсуз атышыв юрюте. Бронетранспортёрға топ тийип, яллама башлагъанда, Гъажимагъамматов къырыйындагъы сержантгъа ва солдатгъа машинден тез чыкъма кёмек эте. Къолундагъы пулемёт булан атыша туруп, бир нече милләтчини дагъыта. Шону булан асгер ёлдашларына бираз артгъа тыртылма, къаршылыкъ билдириме онгайлы ерге этишмеге имканлыкъ бере. Душманны бары да тергевю огъар бакъдырыла. Муна шо заман къоччакъ офицер авур яралана, тек шогъар да къарамай, ахырынчы патрону къалгъанча атышывун токътатмай.

Шо мюгълетлерде, шо ахырынчы къаарына гелгенче юргинде не ойлар, не гыслер болгъан экен? Яшав мизанлар йимик... Бир янында ону ярыкъ дюньясы-төзөл тавлары, денгиз, ата ожагъы, къолунда гиччи къызы булангъы ағълюсю, ата-ана, къурдашлар. Башгъасында буса...

Озокъда, берген антын бузуп, Ватанына хыянат болуп, къолларын да гётерип, душманны янына чыкъмагъя да яражакъ эди. Тек шо ойну ол юргине ювукъ да алмай эди. Миллетчилер аралагъанда, алданокъ онгаргъан гранатаны чыгъарып атылта.

Энгельс Гыжимагъамматов булан лакъыр этебиз. Ону артында – уланыны уллу сураты, телефонунда оъзюне Россияны гъар тюрлю ерлериден бакъдырылгъан арты-алды ёкъ видеороликлер, Нурикни къурдашлары. Энгельс бек саламат, сабур күйде сёйлей. Ол оъзю де офицер болгъаны гёрюнүп тура.

– Мен сизге дагъы биревге де айтмагъан затны айтма силемен. Шо Нурик Сириядагъы заманлар эди. Оланы хоншу ротасындагъы уланны душманлар есир этип алгъан болгъан, сонг башына темир булан уруп, уллу къайнар къазанны ичине ташлагъан. Уланым къайтгъанда: «Атам, бир зат болуп къалса, мен бир де душманы къолуна бармажакъман. Тобукъларда тургъанча, оылген къолай. Ахырынчи патронну дайм янымда оъзюм учун сакълажакъман!» –деген эди. Оъктем улан эди, асгерчини абурун тюшюрмей къуллукъ эте эди. Шо саялы оъзю учун шо ёлну танглагъан.

– Гече февраль айны 24-нде мен юхлай эдим бугъай, сонг эшитемен – яда мишик къычырамы яда яш йылаймы? Сонг къулагъасып тынглап къарайман: «Атам, атам, кёмек эт!» –деген сёзлер чалынды. Мен абзаргъа чыкъым, гъеч бирев де ёкъ. Къайтып ятдым, дарман ичдим, юхугъа бата турагъанда, бирдагъы шо тавушну эшитемен.

Къапуланы ачып орамгъа чыкъым, о да бош. Юхум къацды, олтуруп ойгъа батгъанман. Эртен сагъат беш битип магъа телефонума зенг гелди. «Энгельс, сабур бол. Уланынг Игит күйде оылген», –деди арекдеги тавуш.

– Училищеден сонг Нюрмагъаммат Сирияда эки керен болду, –деп хабарлай Энгельс Магъамматович. – Огъар 22 йыл битген эди. Онда топ яркыч тийип, биринчи керен яраланды. Уюне орденлер, медаллар ва Сирияны Президентини атындан язылгъан баракалла кагъыз булан къайтды. Бирден уллу болуп къалды.

Нюрмагъамматгъа оъзюне ротагъа башчылыкъ этмеге ихтияр берилгенде, башлап гёнгю бузулгъан. Низамгъа уйренмеген, гъазирлиги бары да якъдан осал яшлар. Тек 9 айдан ротаны таныма болмай эди, десант асгерлени арасында инг де яхши асгер бёлжоклени биришине гъисаплана эди. Ол солдатланы юреклерине ёл табып болгъан. Гыакъыкъатда, нече де тизив уланлар болуп чыкъгъан. Бир-бири учун жанын бермеге гъазир эдилер.

– Оланы Украинаға бакъдырагъанын билгенде, ол ротасын жыйып: «Буйрукъ гелген. Эгер де арагъызыз ушатмайгъанларыгъыз бар буса, алданокъ айтсағызыз яхши. Онда биз бирче болма герекбиз!» –деп айтгъан. Бириси де гетмеген.

…Нюрмагъамматны ата-анасыны ағылю яшаву онча узакъ болмагъан – олар айрылгъанлар. Анасы Сапижат Мазаевагъа къайгылы хабарны ону эркъардашы Малик гелтирген. Къысгъача: «Оъктем бол, къызардашым, сен герти эргишини тарбиялагъансан...», –деген. Ананы юрги шоссагъат бары да затны англагъан ва дюнъясы бёттөбен айлангъан. Алдындагъы гүнлөр юрги авруйгъаны да негъакъ болмагъандыр.

Сапижатны уйлерини эшиклери ябылмагъан – шолай адат. Бир бошамай алышынагъан савут-сабаны аста

тавушу чалына, гелгенлер олтура, къайгырыша, олар гетип, арты булан башгъалары геле. Кавказда сюонч де, къайгъы да – орта. Инчебелли, оътесиз исбайы Сапижат къанатлары сынгъан къушдай къатып къалгъан. Гёзлери – тюбю терен эки кёл, ичинде къара къайгыдан къайры дагъы зат гёрюнмей. Ол оъзюн јашы нечик тавакаллы улан экенин биле эди, оътесиз сюе эди. О да анасын дазусуз күйде бек абурлай эди.

Сёйлеме огъар къыйын. Гъар сёз – азап.

– Муна гъали уянарман ва шо барысы да бир яман тюшдюр деп эсиме геле. Сёзлер къуругъан эринлериден терекден тюшеген ятыракълардай шытырлай. – Нурик мени учун ким эди? Бютюн яшавум. Ярыгъым. Аркъатаявум. Мени аякъларым, къолларым, юргим...

– Мен Нурикни эрте школагъа бердим, огъар 6 йыл да битмеген эди. Магъа шолай бираз тынч эди, оъзюм булан алыш бара эдим. Мен башлапгъы класланы муаллимимен, – деп эсге ала Сапижат. – Ол гиччи бусада, магъа охувчуланы тептерлери булангъы сумканы ташыма къоймай эди, оъзю алыш юрой эди. Иניסин яшлар бавундан ала эди, уйде кёмек эте эди. Бир гюн: «Мен десантник болажакъман», – дегенде, бек тамашалыкъ этдим. Олай мурадынг бар буса, сагъа дагъы да артыкъ къаст, гъаракат этмеге тюшежек деп насиғыят бердим. Школаны ол уьстюнлю күйде тамамлады.

КЪОЧЧАКЪЛЫҚЪ

Нече къурдашы бар эди... Училищеде охуйгъанда уйге каникуллагъа бир де янгыз гелмей эди. «Олагъа бизин якъланы гёзеллигин гёрсемеге герек»,— дей эди.

Сапижат башын салландырып сёзюн бёле. Сонг гъаран эшилиген тавушу булан узата:

—Бир де унутмайман, ону къучакълай туруп айтгъан сёзлерин. «Анам, бары да зат яхши болажакъ, гёрерсен. Гъали яшама башлажакъбыз! Мен бары да затны этежекмен, сенде бир затда да гъажатлықъ болмажакъ...»

Контракты битмеге учь ай къалгъан эди. Ол къуллугъун узатма, спорт булан машгъул болма яда башгъа затны танглама бола эди. Тек асгерде къалар эди деп эсиме геле...

Гетген йыл март айны 14-нде тоюн этдик.

Нюргаммат Мадина булан уйленди. Нечакъы планлары бар эди. Озокъда, ол инг алдын яши болгъанны умут эте эди.

—Мадинағъа яш тапма заман гелгенде, ол зенг этди: «Анам, сен ону булан янында болажакъсан чы, янгыз къоймажакъсан чы?»—деп тиледи. Муна олагъа къыз тувду, мени торунум—Таймия.

Нюргамматтагъа къызын къолуна алма наисип болмады. Янгыз суратдагы гиччинев гёzelge къарап, гёзяшларын токтатып болмай эди. Бир йылны ичинде олагъа адамшавлу бирче яшама күй болмады. Офицер Гъажимагъамматовну командировкаларыны арты-алды ёкъ эди. Шо ахырынчысына гетегенде де ол аявлу агълюсю ва туважакъ къызы Таймияны янына къайтажагъына инана эди.

Тек башлап авур эргиши борчну кютмеге герек эди. Ол оъзю де тез парахатлыкъ болгъанны сюе эди.

—Ол чагына да къарамай, къачан да пайдалы, еринде айтылгъан насиғыятны берип бола эди. Биз нени гъакында да сёйлеме бола эдик. 25 йыл эди оғъар, о буса агълюню герти башчысы эди. Билемен, Мадина учун да ол яхши, инамлы эр эди. Мен ону булан дазусуз обкем боламан. Тек мен уланымны тас этдим... Аллагутаалагъа тилеймен, дагъы бир ана да шолай къыйынлыкъыны гёrmесин. Парахатлыкъыны тилеймен... Шолай тас этивиден сонг, адамны юргегине сабурлукъ салардай тийишли сёзлени тапмагъа къыйын. Шо саялы гелген-гелгени лап ярыкъ мюгълетлени эсге алалар. Муна Нурик спортзалда, тренировкасын бёлюп, гёнгюндөн Расул Гъамзатовну шиъруларын охуй. Айланасына къурдашлары жыйыла, олар да шып болуп тынглай. Шо агъвалат видеороликде сакълангъан. Заман гетип, оъзю де шиърулар язма башлады. Ол поэзия ва адабият булан бек иштагылана эди.

—Биз ону булан артдагъы йылларда ата-улан йимик де тюгюл эдик, къурдашлар, сырдашлар эдик,—деп эсге ала Энгельс. —Бир-бирде: «Атам, сен пелен-пелен затны къайдан билесен?»—деп сорайгъан кюю бола эди. «Балам, мен яшавда ёлларымны барысындан да оьтдюм, сен буса янгы биринчи абатларынгны алма башлагъансан. Магъа 55 йыл бола, тек 10 йылгъа артыкъ берелер. Неге тюгюл, мен кёпню гёргенмен, кёплени тас этгеммен»,—деп жавап бере эдим. Мен къартлыкъ геле турга, Нурик аркъатаявум болар, тухумубуздагъы оъсюп гелегенлени оғъар тапшурма ярайдыр деп ойлаша эдим. Тек буюрмагъандыр.

Муна сен уланланы нечик тарбиялай деп сорайсан. Атам айта эди, бары да зат ата-бабаларыбызын къанындан таба бериле деп. Шолай дюр де дюрдюр. Нурик Россияны, элин, яшавну сюе эди. Бир сириялыны лакча сёйлеме уйретген. Гъали ол дюньяны бир янындан магъа зенг этип, лакча сёйлей. Якълав сёзлени айта. Биз барыбыз да адамларбыз, барыбыз да къачан буса да оължекбиз...

Нюргаммат охугъан школаны догъасында илинген ону уллу суратыны алдына тёбэ аракъ гюл байламлар салынгъан. Кани деген юрт—бийик тавларда ерлешген. Юртну ортасындағы бавда 187 терек оъсе. Шоланы барысын да Нюргамматтын атасы Уллу Ватан давдан къайтмай къалгъан юртлупарыны эсделигине орнатгъан. Бираздан юртуна уланын ахырынчы ёлұна узатма гележегин билмей болгъандыр. Бир-эки йылдан тереклер оъсюп, бой салажакъ. Шо гиччи ормангъа узакъ да къалмай, бирдагы бир янгы терек къошула, тамаша тюгюл.

Видеороликке къарайбыз. Къар, тавлар. Нюргаммат къара гёзелдириклерин ва бёркюн чечип, иржайып токтатгъан. Ол бир мюгълет алда Эльбрус тавдан лыжалар булан сырғылыш тюшген. «Муна гёzelлик... Леззет! Нечик мен наисиплимен!»—дей камерагъа Нюргаммат. Ол шолай даймге эсибизде къалажакъ. Даймге...

Ольга КУЗЬМИНА,
2022 йыл, 21-нчи март.
Макъала къысгъартылып бериле.

КАБАХУРМА – СЫЛЫ ВА ПАЙДАЛЫ ЕМИШ

Кабахурма татывлу ва сыйлы емиш экенни ким де биледир. Амма ону савлукъ учун халкъ медицинада пайдаландырагъанны кёплер билмей буса да ярай. Тюзю, Къуранды айтылагъан күйде, кабахурма Магъаммат пайхаммарыбызын (а.с.с.) лап сюеген емишлерини бири болгъаны да негъакъ тюгюл чю. Ону халкъарада нече тюрлю аврувлагъа къаршы къолламагъа бола экен.

ИЧИГИЗ КЪАТА БУСА...

Беш кабахурманы алып, огъар 0,5 сув тёгюп къайнатып, кампот йимик этесиз. Шону сувугъан сонг, бир стаканны ач къарында ичесиз. Къалгъан кампотузгъа бираз ныханы къурмачын (овсяные хлопья) къошуп, булгъап, 30 минутгъа къоясыз. Шо сизин эртенги ашыгъызын орнуна болсун.

АШКЪАЗАНЫГЪЫЗДА, ИЧЕКЛЕРИГИЗДЕ ЕЛ ОЙНАЙМЫ?

Эгер ашкъазаныгъызда, ичеклеригизде ел тыгъыла буса, прес этилинген, къысылгъан кабахурманы къара тавмичари булан бирче ашамагъа пайдалы.

ИЧЕКЛЕРИГИЗ ЯХШЫ ИШЛЕСИН УЧУН

Беш кабахурманы гесип, увакъ түврап, шогъар бирчайкъашыкъ сари май, эки къысым къара бурч къошуп булгъайсыз. Шону эртен тез, 5 сагъат 30 минутдан, алты битгенчеги заманны ичинде ашама тарыкъ. Шондан сонг эки сагъатны узагъында я сув ичме, яда аш хапма ярамай.

РАКДАН АВРУЙГЪАНЛАГЪА

Кабахурманы, къара тавмичарини, Александрийский листни (касия), балны теппе-тeng ойлчевде бир-бирине къошуп, булгъап бирикдиресиз. Шону аз-аз этип ашай турсагъыз кёмек болажакъ.

ИНСУЛЬТ, БЕТИ ПАЛИЖ (ПАРАЛИЧ) БОЛГЪАНЛАГЪА

Бишген, йымышакъ кабахурманы къумларындан айырып, эт тюеген машинден чыгъарасыз. Шону ашагъан сонг, гюндө 2-3 чайкъашыкъын къоллайсыз. Эгер ютма къыйын буса, сют булан булгъап, ийбитип ашама ярай.

КЪАНЫ ТАШИЙГЪАНЛАГЪА

Бу дарманны бир янына тергев этме герек. Шону шекери гётерилгенлөгө яратмай. Гъар гюн эртен ашагъанча ярым сагъат алда 50-100 грам кабахурма ашасагъыз къаны ташыйгъанлагъа дарман болур. Шону учь жума къоллайсыз, сонг 10 гюн танапус этип, янгыдан узатма боласыз.

БАШЫНДАН КЪЫЙНАЛАГЪАНЛАГЪА

Кёплени чакъ-чакъда баш аврувлар инжитмей къоймайдыр. Шону учун сизге насигъат гысапда шулай ёрав этебиз.

Он, он беш лавр япыракъны аласыз, шогъар бир литр сув тёгюп, 5-7 минут къайнатасыз. Сонг шону беш минут къоюп, артда буса ону пусуна тынышыгъызын аласыз, бир-еки керен сувун уртлама да ярай.

ТИШИГИЗ ИНЖИТСЕ...

Тиш аврувгъа сирень чечек ойтесиз кёмек эте. Сиренни 5-6 япыракълары булангъы къуругъан яда янгы ачылгъан бутагъын аласыз. Шогъар бир литр сув тёгюп, 10 минут башын япгъан күйде къайнатасыз. Бираз къоюп, ийлы болгъанда шону булан 5-10 минут авзугъузуну чаясыз.

Дараман болсун, эм болсун.

**Гъазирлеген
Паху ГЬАЙБУЛЛАЕВА.**

Къатынланы гъакъында...

Бизин белгили, терен гъакъыллы, пагъмулу алимибиз, филология илмұланы профессору, гюнагъларындан Аллагъ гечсин, Абдулгъаким Гъажиев, бырынгъы заманлардан тутуп, гъалиге ерли тюгенмес фольклорубузну, халкъ авуз яратывчулугъубузну жыйып, топлап, бир уллу алтын хазнасы бар эди. Ону сав заманында «Къумукъланы халкъ авуз яратывчулугъу» деп 1-нчи тому чыкъды. Гъали бу йыл шону 2-нчи тому да къолубузгъа тюшдю. Ичинде бек пайдалы, къужурлу, насыгъатлы яшав-турушгъа, жан-жанываргъа байлавлу да сигърулу ёммакълар, масаллар, насыгъатлар бар. Шондан къатынлагъа багышланған масалдан сизин тергеүюзге беребиз.

Бир бай гишини уйч къатыны болған. Ол шолар булан онча къыйышып болмай болған. Бир керен шо бай гиши атгъа да минип барагъанда, авлакъда ер сюрген бир адамны гёре. Шо сабанчы гъар гезик тарлавну башына чыкъғын сайын, сабанын

да къюоп, бийип ала болған. Бай тамашалыкъ этип, мен шунчакты бай бусам да, шо сабанчы йимик шат тюгюлмен, бу неден мунча къувана экен деп, барып шо гишиге сорай. «Ахшам бизге къонакълай гел, оъзюнг билерсен», – дей сабанчы байгъа.

Ахшам сабанчы уйгет къайтагъанда, ону булан бай да бара. Абзаргъа ювукъ геле туруп, ярлыны къатыны буланы алдына чыгъя, хош-беш эте, къапуланы ача, эрин гюреметлең, гётерип дегенлей уйгет элте. Бутларын-къолларын жувагъанда сув тёге, таза опуракъ гидире, төрге олтурта. Сонг булагъа аш бере. Бай оланы яшавуна, татывлугъуна тамаша болуп сукълана ва сабанчы неге бийий экенни англай. Шолай къатын учун не берсе де, кёп тюгюл деп ойлашып, сабанчыга айта:

— Мени уыч къатыным бар, оъзум де байман. Гел шулай этейик: мен сагъа уыч де къатынымны да, гъариси булан уыч арба байлыкъ да берейим, сен буса магъя шу къатынынгны бер, — дей.

Ярлы башлап ювукъ да этмей, тек сонг: «Яшавум шайлар тюгюл, къатын рази буса, бай айтагъаны этейим, адамшавлу сама яшарман», — деп ойлаша. Къатын да башлап рази болмай, сонг ол да ойлаша: «Биз ярлыбыз, байгъя барсам, яшавум къолайлашар, эрим рази буса, мен де рази болуп къалайым», — деп. Гъасили, бай айтгъан күйде этелер.

Сабанчы къатынын арбагъа миндирип, байгъя элте, ондан буса байны уыч де къатынын ва тогъуз арба мал-матагъ алып, ёлгъя тюшө.

Ёлда булагъа бир уллу оъзен ёлугъа. Байгъя багъып барагъанда, ярлыны къатыны эрине сый этип, ону оъзенден гётерип чыгъаргъан болгъан. Гъали къайтып барагъанда, байны къатынлары янгы эрин гётерив чю къайдагъы зат, ону уьстюне минип чыкъмагъа гъазирленелер.

Ярлы оланы бириisin аркъасына миндирип, оъзенге гире. Ортасына етишгенде: — Гыы, къатын, айт, не йимик яман хасиятынг бар? — деп сорай.

— Гъуя, не хасиятим болсун, олай бир хасиятим да ёкъ! — деп, тамаша бола къатын.

— Айт, дагъы ёгъесе, шу сувгъа ташлайман! — деп, къатдырып сорай сабанчы. Бек къоркъуп къатын:

— Воллагъ, уйден ону-муну яшырып сатагъан кююм бола, — дей.

Ярлы ону сувну ари янына чыгъара. Къайтып, экинчи къатынны аркъасына миндири. Оъзенни ортасына етишгенде, бугъар да:

— Айт, не йимик яман хасиятынг бар? — деп сорай.

Къатын гынкъ-мынкъ десе де, тюзюн айтма борччу бола:

— Воллагъ, ойнаш тутагъан кююм бола, — дей. Ону да сабанчы оъзенни биревю ягъасына чыгъара. Уьчюнчю къатынгъа да оъзенни ортасында баягъы соравун бере ва ол да айтма борччу бола:

— Воллагъ, тил юрютеген кююм бар, — дей. Сабанчы ону сувгъа ташлай, ол да агъып гете. Биревю ягъагъа чыгъып, къалгъан эки де къатынны ва арбаланы алып уюне къайта.

Уйгет гелгендокъ, ол бир уюне стол сала, ону уьстюне аршын ва мизан да сала ва биринчи къатынны чыгъарып айта:

— Муна, къатын, сагъа стол, аршын, мизан, гъона онда-мал-матагъ. Менден яшырып сатма, оъзунг сюйген күйде, оъзунге тарыкъ чакты затны сат, — дей. Сонг биревю уюню арт терезесин бузуп, эшик сала ва экинчи къатынын чактырып:

— Муна сагъа уй, муна айрыча эшик, ойнашынг, терезеден гиремен, чыгъаман деп, бир ерин авуртдурмасын, халкъ да бизин сёйлемесин, оъз эркининге айлан, — деп айта.

Шолай да айтып, ишге гете. Ол гетгенде, биринчи къатын: «Гъейлер, эрим магъя эркинлик берди, гъали о затланы сатып да не этейим? Олар уйде болгъан сонг олай да, булагъ да меники чи», — деп ойлаша. Тайдырып столдан аршынны да, мизанны да уйде айланып ийбере.

Экинчи къатын да: «Гъейлер, ол магъя эркинлик берди, гъали ойнаш тутма намусум нечик къабул этсин?! Ондан къайры да, магъя о не тарыкъ затдыр?» — деп ойлаша. Бузуп арт эшикни, янтыдан онда терезе сала ва уй къуллукълагъа гирише.

Арадан бираз заман гете, бай: «Къарайым чы, сабанчы гъали авлакъда нечик айлана экен? Тарлавну о башында да, бу башында да олтуруп яс этедир», — деп ойлаша ва авлакъга чыгъя. Къараса, сабанчы чатакъны тутгъан кююнде харчны бою булан бийий туруп бара! Бай тамаша болуп, оғъар:

— Гъей, сен не гюнүнгэ къуванасан, не билинген сагъа, не хадиргүн тувгъян? — дей.

— Ахшам уюме гелсенг, билерсен, — деп жаваплана сабанчы.

Ахшам бай мууну булан бара. Арбаны авазын эшигендокъ, къатынлар къыргъа чыгъя, бири къапуланы ача, биревюсю оъгюзлени башын тутуп, абзаргъа гийире, сонг бирче айланып, оъгюзлени туваралар, бир болуп, янгы эрин уйгет элтелер, жувундуруп, чумдай этип гийиндирип, төрге олтурутуп, булагъа аш салалар. Бай шону гёргенде: «Гъейлер, булагъа не болуп къалгъан?» — деп, адашып къала. Сонг тергеп къарайым чы деп, ол ойнашлыкъ юрютеген алдагъы къатынны тизине столну тюбюндөн таба къолун сала. Ол да мууну къолун тез тайдырып, байны сыпатына къапас салышдырып: «Гъей къурумсакъ, о заманлар гетди!» — дей. Биревю къатын да тергеме къарай, ондан да къапасдан къайры зат чыкъмай.

Уялгъан-илькъын байгъя сабанчы бары да затны болгъан кююнде айта, сонг сёзюн битдире туруп, булагъ натижа чыгъара:

— Эрни эр этеген де, ер этеген де — къатын; къатынны къатын этеген де, шайтан этеген де — эр», — дей.

Я, олай буса, уьчюнчю къатынны неге оъзенге ташладынг дагъы? — деп сорай бай.

— Къатынгишини не аврувдан да сав этме бола, тек тил этеген, башгъаланы башын сёйлейген аврув оғъар къабунса, сав этмеге бажарылмай, — деген сабанчы.

Бираз заман гетип, байны шо ярлыдан къалгъан къатынны алдагъы уыч де къатынлары йимик яман хасиятланы юрютеген болгъан дейлер.

Түркияны «Олью денгизинде» гезедик

Гетген гезик Олюдениз (къумукъча – «Олью денгиз») посёлок-шагъарны уьстюнден къарап, тюпдеги ниъматгъа къаравул этип турагъандай гёрюнеген, ЮНЕСКО-ну бютюндөнья варислигини фондуна гирген оьтесиз зор уллу, тамаша сигърулу гючю булангъы, берекетли, бир яны ташлардан ясалгъан, башгъа янында Кызыл китапгъа гирген дюньяны дагъы бир еринде де ёлукъмайгъан гъар тюрлю оьсюмлюклер, тереклер оьсеген Бабадаг («Ата тав») деген эки башлы тавну гъакъындағы хабарымны къырыйын-буччагъын чыгъаргъан эдим.

Бу тав ерлешген, ону айланасындағы бары да ерлер бырынгъы Ликия пачалыгъына гире болгъан. Греклер огъар Крагус деп айта болгъан. Россиядан, гъар ерлерден баргъан туристлер тик ёллардан таба шону башына гётерилип, сывавлу инструкторлар булан бирче, парапланлагъа (парашютлеге ошагъан) минип, 6-7 метрге яхши күйде чабып, гъавалардан, бийикликден къушлар йимик саркъып, бир сагъатлагъа ювукъ учуп, сонг денгизни ягъасына къона эдилер. Мен эслеген зат, шонда бир хатабалагъ болуп гетсе деп, алгъасавлукъда кёмек этеген, МЧС-ни къуллукъулары да шо ерлерден таймай, учағъанлагъа тергев этип турдулар.

Бир гюн, ерлер битип, кёкню гёгюне, булатларына чомулуп гезейгенлелеге дамагым гелип, къязардашларыма: «Гъали мен де шолай параплангъа минип, Түркияны, Олюденизни гюмезли кёгүнден гененип, эркин күйде учуп, ойрден таба сизге, тюпдеги гъайбат ерлеге къарап, леззет алма сюемен», – дедим. Олар, гъоя салып: «Вёре, вёре, масхарағъа

да айтма, Аллагъа сакъласын, бир зат болуп гетсе, ерге къабакъ йимик дёгереп тюшежексен. Сонг уйдегилеге не айтарбыз. Сени онда да бакъдырып, мунда парахат олтуруп турма болабызы? 80-100 долларынгъы дагъы башгъа чыгъарма еринг ёкъму?» – деп гъалеклендилер.

Нечик де, сёз къошуп, шолай учмагъан күйде къалдым. Тек гъёкюндюм. Неге тюгюл, шо тавну ариги янында «Великолепный век» деген тюрк сериалына къарагъан бусагъыз, шонда эсгерилеген солтан Сулейман елеп алгъан греклени Родос деген атаву, бырынгъы Иераполь, Лаодикия деген античный шағъарлары бузулуп къалгъан чырлары гёрюне. Ондан къайры, шону аякъ тюбюнде дегенлей, табиатны гъайран арив, гёзлеринг де тоймайгъан Кидрак деген паркы ерлешген. Сонг да, шону «Долина бабочек» (Kelebekler Vadisi) деп, тюрлю-тюрлю ренкли хали яйылгъан йимик гёрюнеген аркъа бетин минглер булан гёбелеклер безеп, къувлуй. О сыйлы тавну таза гъавасы да, гёзню къувандырагъан,

юргингни ругъландырагъан табиат да, Средиземный денгизни изумрут, бирюза тюслиу суву булан нече де арив гелише эди. «Ата тавну» (Бабадаг) сыйлы деп эсгергеним негъакъ тюгюл. Шогъар да, Олюденизге де тюрклер нечик шолай ойлашдырагъан атлар къойгъаны гъакъында да мисал бар. Биревлер шону уйдурмагъа да гысаплай. Айтагъаным, Олюденизни ягъасында да, ондан бираз ариде де бир нече пляжлар узатылгъан. Биз токтагъан «Голубая лагунада», «Бельджекызыда» изумрут, бирюза, гёкшылт тюслеге лансыллап, гёзлерингни къамашдырагъан тузлу денгизни бир бою ягъасы булан созула. Эки чакъырим ариде Кидрат деген исбайылыкъъа къалышмайгъан пляжны да гёргемеге боласыз. «Бельджекызының къысматын бир ерли къызыны да, морякны да сюювю булан байлай.

«Голубая лагуна»

Эжелги заманларда шо ердеги, «Голубая лагунаны» къырыйындагы къорукъдан оထюп, юзюп барагъан гемелер тузу ёкъ сув алмагъа токътай болгъанлар. Бир гезик сув алмагъа деп денгизни ягъасына гемени капитаныны жагыил уланы бара. Шонда ол бир ерли гёzelни, Бельджекыз деген къызыны гёрюп, шоссагъат гъашыкъ бола. О къыз да ону ушатып къоя. Баягъы, морякны иши денгиз булан байлавлу экенге, ол гемеси булан шо ерге етишегенде, къайыкъга да минип, оъзлени алатларын сувдан толтурмагъа баргъанда, эки де сойген денгиз ягъада ёлугъа болгъан.

Бир керен шо денгизни къоругъуну бойларында денгизни суву къутуруп дегендей, кёп уллу толкъунлар ташып ийбере. О заман жагыил моряк атасына, гемени капитанына толкъунлар юаш болгъанча шо къорукъда токътайыкъ деп тиелей. Капитан буса, уланы юрги сойген къызын гёrmек учун, гемеси ярлагъа урунуп, кюлдей болса да къайырмай деп

къазанлана. Шондан атаны да, уланыны да арасында эришив башлана. Шо аралыкъда денгиздеги алатолпан гючленип, гемесин ташланы устьюне багып бура. Шо заман атасы ачувланып, уланына яхши күйде уруп, денгизге багып йыгъып ийбере. Шо мюгълетде ону толкъунлар бурачалап алып гете. Капитан гемесин ташлардан башгъа янгъа бурагъанда, къорукъну суву юаш болуп, толкъунлар да токътагъанын гъис эте.

Шо гюн морякны къаравуллап тургъан Бельджекыз авур къайыны гётерип болмай, ялардан денгизге атылып оъле. Къыз батылгъан ерлеге Бельджекыз, жагыил морякны жаны къыйылгъан ерге буса Олюдениз («Оълю денгиз») деп айтгъанлар. Бабадаг («Ата тав») деп тюрклер гемени капитаныны эсделигине къойгъан. Шо къара къайылардан сонг капитан къалгъан яшавун жамиятдан, адамлардан айрылып, биревге де къошуулмай оътгерген.

«Голубая лагуна» ва «Бельджекыз» пляжланы ягъалары – къайыр булан чакъа. Къыйышывлу, денгизге гирмеге хас аякъгийим болмаса, чакъа аякъларынгны авуртдура. Гъэр эртен денгизни ягъалары булан гезейгенде, гъеч дагыы бир ерге де чыкъмай, бир башындан, бир башына ерли барса да, шундагы гъарасат аривлюк кимге де уллу яллыкъ бережек, ругъландыражакъ деп ойлаша эдим, сююне, Аллагъыя шюкюрлюк эте эдим.

Амма шо ерлеге де барып, Олюденизни къырыйындагы тарихи теренлеге элтеген Фетхие шагъарны ичинден айланып чыкъмасакъ айып иш болар деген ой булан бир гюн шонда да бардыкъ. Бир якъыны гёрсент, башгъа янын унутасан. Бир-бир ерлерине етишгенде, шолар ёммакъланы эсге салагъандай гёрюне эди, эжелги античный девюрлерде айланагъан, чомулагъан йимик бола эдим.

Фетхие – Тюркияны къыблла-гюнбатыш янында, килливleri кёклени сыйпайгъанда йимик гёрюнеген бийик тавланы тюбюнде орунлашгъан, айтардай кёп

Фетхиедеги бырынгъы къабур

уллу да тюгюл, Тюркияны аривлюкге айтылгъан курорт шагъарларыны бири. Мунда бизге англатгъан күйде, 65 минг адам яшай. Шо тавларда нарат, телинарат тереклер таза гъавадан гененип, яйылып оъсeler.

Античный девюрлерде шонда Телмес деген шагъар болгъан. Шо гележек яшавну билеген, не болажакъны айтагъан, сигърулу гючю булангъылар яшайгъан белгили центргъа гъисаплангъан. Шо центр бырынгъы греклени, римлени мифлеринде, ёммакъларында эсгерилеген ярыкъны, инчесаниятны якълавчусу Аполлону къысматы булан байлангъан деп айталар.

Телмес греклени Родос атаву булан тыгъыс күйде экономика байлавлукълар юрютген. Родосну римлянлылар IV асруда Ликияны пачалыгъына къошгъан. VIII асруда буса шо шагъарны аты алышина. Огъар бир замангъы Византияны императору Анастасиополисни атын къоялар. Артда да шо шагъар Макри деген атны юрюте. Шо шагъаргъа, ерлеге тюрклер ес болуп, 1934-нчи йыл греклени башгъа якълагъа чыгъарып бакъдыргъанда, шогъар 1913-нчи йылда самолёту хатабалагъъа тюшюп жан берген Фетхи бей деген биринчи военный лётчикни гъюрметлеп, шагъаргъа ону атын бергенлер.

1857-нчи, 1957-нчи йылларда шонда гючлю ер тербенивлер болуп, бырынгъылыкъны эсге салып гелген къурулушлар, эсделиклер бузулгъан. Бугюнлеге ерли шонда Античный рим театрны бир-бир гесеклери сакълангъан демеге ярай. Олай да, тавну устьюнде XV асрудагы рыцарланы къаласыны чырларыны гесеклерин де гёrmеге боласыз. Тавланы бетлеринде Ликия пачалыгъындан къалгъан къабурлары-мавзолейлери бек тамашалыкъыгъа къалдырыды. Шо къабурланы лап да уллусу Аминтасныки деп гъисаплана. Ол Хермагиосну уланы, Телмоссосну пачаларыны бири болгъан.

(Давамы бар)

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА

АНА ТИЛИБИЗНИ УЙРЕНЕБИЗ

Ашийде къолланагъан савут-саба

Къазан—
кастрюля

Ялгъав—
сковорода

Сукара—пиала

Бошгъап—
тарелка

Чомуч—
половник

Чолпу—
шумовка

Ашкъашыкъ—
столовая ложка

Чайкъашыкъ—
чайная ложка

Тепси—поднос

Бичакъ—нож

*Аявлу яшлар, шу тюонде берилген жанлагъа оyzлени къуйрукъларын тапмагъа
кёмек этигиз. Оланы гъакъында сиз не билесиз?*

Гиччирик хабар язмагъа къарагъыз.

Журнал в журнале

@pazil_alilov

5/2022 ЖЕНИЩА ДА ГЕСТАНА

17

Какая рыба больше всех?

Китовая акула – самая крупная рыба на Земле. Длина этого гиганта в восемь–девять раз превышает человеческий рост. А весит акула, как шесть взрослых слонов.

- Самая маленькая из морских рыб – это бычок пандака

- Сельдяной король в четыре раза длиннее лодки-байдарки.

Ремень-рыба, или сельдяной король.

Рыба-парусник.

Китовая акула

У какой рыбы есть «копье»?

Рыба-парусник имеет длинный заостренный нос. Она плавает со скоростью автомобиля – до 130 километров в час, при этом ее нос-«копье» режет воду, как нож.

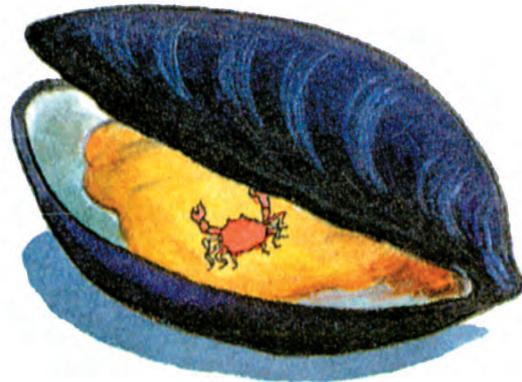
- Бурая водоросль – самое длинное из морских растений, лишь чуточку короче футбольного поля.

Какой краб самый большой?

Размах клешней гигантского краба-паука достигает четырех метров – достаточно, чтобы обнять бегемота. Живет краб вблизи берегов Хонсю и Кюсю.

- Краб-горошинка и правда размером с горошину. Он живет в раковинах двустворчатых моллюсков.

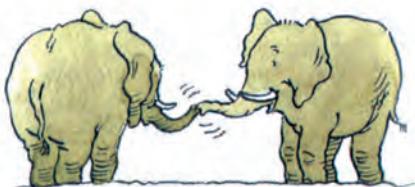

Зачем верблюду горб?

Горб верблюда – это естественная кладовая, где он накапливает питательные жиры.

Поскольку животные обитают в пустынях, им трудно искать пищу и воду. А запасов жира в горбе верблюду хватает примерно на две недели. В течение этого времени он может ничего не есть и не пить.

- Слоны здороваются, «пожимая» друг другу хоботы.

Зачем слону хобот?

Хобот – очень полезное «приспособление». Им слон наклоняет ветки и срывает листья себе на обед. А еще хобот – удобный шланг. В жару слон набирает в него воду и обливается ею, чтобы освежиться.

- Бактриан – двугорбый верблюд.

- Дромадер – одногорбый верблюд.

Зачем жирафу длинная шея?

Благодаря своей длинной шее жираф спокойно достает листья с самых верхушек деревьев. Другие животные не способны дотянуться так высоко, и поэтому у жирафов всегда много еды.

- У жирафа полуметровый язык

- Кончиком хобота слон поднимает с земли даже такие мелкие вещички, как пуговицы и монетки.

РАЙСКОЕ НАСЛАЖДЕНИЕ

Сладкоежкам на радость –
И НЕ НАДО ПЕЧЬ

КЛУБНИЧНЫЙ ТОРТ С ОРЕХОВЫМ КОРЖОМ

На 12 порций

Для коржа:

- 125 г сливочного масла
- 75 г печенья с орехами
- 150 г бисквитного печенья продолговатой формы
- 75 г молочной шоколадной глазури

Для крема:

- 12 г желатина
- 1 кг обезжиренного творога
- сок и тертая цедра 1 лимона
- 75 г сахарного песка
- 2 пакетика ванильного сахара
- 250 мл сливок
- 750 г клубники
- 1 стол. ложка сахарной пудры
- 50 г пластинок фундука

Корж

1. Растопить сливочное масло. Положить печенье и бисквиты в пакетик для замораживания и мелко покрошить. Перемешать со сливочным маслом. Положить массу в разъемную форму (диаметр 26 см), выстеленную бумагой для выпекания, и прижать ее. Охлаждать корж около 60 мин.

2. Измельчить шоколадную глазурь и расплавить ее на горячей водяной бане. Намазать на корж и дать застыть.

Крем

Смазать жиром края разъемной формы и покрыть их бумагой для выпекания. Замочить желатин в воде. Перемешать творог, лимонный сок, цедру, сахарный песок и ванильный сахар. Распустить желатин и, вливая тонкой струей, подмешать его к массе. Как только крем начнет застывать, хорошо взбить сливки и подмешать их к крему. Равномерно нанести крем на корж.

Завершение

Отложить несколько ягод для украшения, оставшиеся нарезать ломтиками. Выложить их на торт. Охлаждать 2 ч. Украсить оставшимися ягодами и посыпать сахарной пудрой. Посыпать края торта пластинками орехов.

РУКОЛА И ШПИНАТ с кукурузой и сыром

Приготовление: 35 минут. В одной порции 320 ккал.

На 4 порции:

- 1 банка кукурузы (425 мл) • 4 маленьких помидора
- 1 большая красная луковица • 100 г шпината
- 2 пучка руколы • 250 г полутвердого сыра
- 1 лайм • 2 стол. ложки уксуса бальзамико
- соль и перец • 4 ст. ложки оливкового масла

1. Откинуть на сито кукурузу. Помидоры вымыть, обсушить и нарезать тонкими ломтиками. Очистить лук и нарезать его тонкими полосками.
2. Перебрать шпинат, тщательно вымыть и откинуть на дуршлаг или обсушить. Руколу почистить, вымыть и откинуть на дуршлаг.
3. Выстелить 4 тарелки листьями шпината. Красиво разложить на шпинатных листьях руколу, зерна кукурузы, ломтики помидоров и лук. Нарезать ломтиками сыр и разложить по тарелкам.

4. Отжать из лайма сок и перемешать его с солью, перцем и уксусом. Взбивая, влить оливковое масло. Еще раз приправить. Полить салат заправкой и сразу же подавать на стол.

Совет

Отличный салат получится также, если вместо руколы и шпината взять листья одуванчика.

КАРТОФЕЛЬНЫЙ САЛАТ

Приготовление: 30 минут. В одной порции 370 ккал.:

На 4 порции:

- 750 г картофеля • 1 пучок базилика • 2 лимона
- соль • перец • 5 стол. ложек оливкового масла
- 1 пучок рукколы • 4 помидора • 100 г черных оливок

1. Картофель вымыть и варить около 20 мин. Обдать холодной водой, очистить и нарезать ломтиками. Базилик вымыть и отделить листочки от стеблей. Половину отложить в сторону, оставшиеся нарезать полосками. Вымыть и обсушить лимоны. Натереть на терке цедру 1 лимона. Отжать сок из обоих фруктов. Перемешать соль, перец, лимонный сок, цедру и оливковое масло. Полить картофель. Подмешать полоски базилика. Накрыть и оставить примерно на 60 мин.

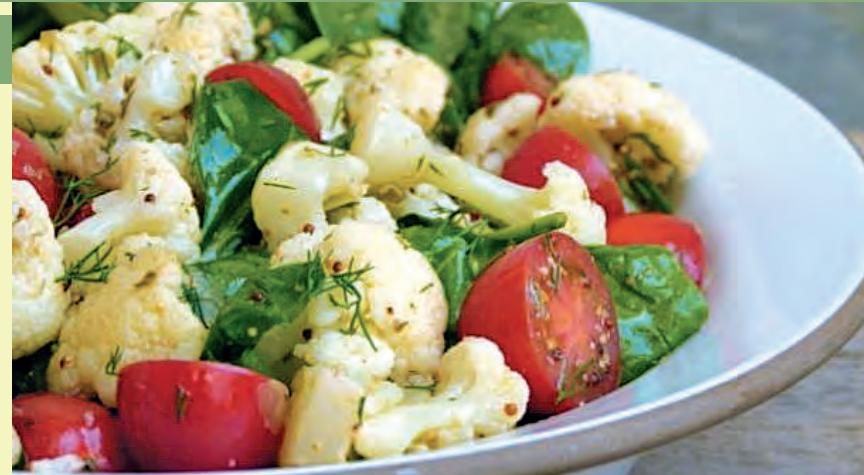
2. Рукколу почистить, вымыть и откинуть на дуршлаг. Помидоры вымыть и нарезать дольками. Приправить картофельный салат. Разложить его по тарелкам с рукколой, помидорами, оливками и оставшимся базиликом.

ЦВЕТНАЯ КАПУСТА

На 4 порции:

- 1 кг цветной капусты • 2 зубчика чеснока
- 2 стол. ложки оливкового масла • перец
- 4 помидора • 1 пучок базилика
- по 4 стол. ложки белого уксуса и сметаны

1. Отварить цветную капусту в кипящей подсоленной воде до полуготовности. Откинуть на дуршлаг и дать воде стечь. Мелко порубить чеснок. Немного потушить его в 1 стол. ложке оливкового масла. Добавить цветную капусту, разделенную на соцветия, жарить ее около 2 мин и остудить.

2. Обдать кипятком помидоры, снять с них кожице и нарезать мякоть полосками. Вымыть базилик и отделить листочки стеблей. Отложить несколько штук для украшения, оставшиеся нарезать тонкими полосками. Смешать капусту с помидорами, солью, перцем и уксусом.
- В конце подмешать 1 стол. ложку оливкового масла и полоски базилика. Разложить салат по тарелкам и выложить на него немного сметаны. Подавать, украсив оставшимися листьями базилика.

Урожай кофе собирают вручную

• При сушке зерна кофе приобретают светлую окраску

• Лишь при мягким поджаривании кофе приобретает характерный коричневый цвет.

► Кофейное растение – это небольшое вечнозеленое дерево или крупный кустарник семейства магнолиевых. Лучше всего оно "чувствует себя" в тропическом и субтропическом климате. Деревья, выращиваемые на культурных плантациях, низкорослые – не более 2,5 м, в то время как в природных условиях они могут достигать в высоту 10 м.

► Плоды кофе, по внешнему виду напоминающие вишни, в зрелом виде приобретают темно-красный, почти черный, цвет. Каждая ягода содержит, как правило, по два кофейных зерна. Сбор урожая, который производят вручную, следует повторять несколько раз, так как срывать можно только зрелые кофейные плоды.

► Известны более 40 разных видов кофейных деревьев. Из них культивируются 4, а наибольшее хозяйственное значение имеют два — арабика и робуста.

► Арабика содержит всего 1,1-1,7% кофеина, отличается сильным ароматом и мягким вкусом с легкой кислинкой и шоколадной нотой. Кофейная пена по цвету напоминает лесной орех со слегка красноватым оттенком.

► Робуста по сравнению с арабикой содержит в три раза больше кофеина (2-4,5%), больше кислоты, отличается более крепким вкусом и не таким интенсивным ароматом, кроме того, в робусте гораздо больше горечи. Поэтому для приготовления напитка этот сорт в чистом виде практически не используется, а применяется в качестве добавки к «благородной» арабике.

Создает настроение, помогает сохранить стройность и утоляет боль

АРОМАТНЫЙ КОФЕ ЗДОРОВЬЕ ИЗ ЧАШКИ

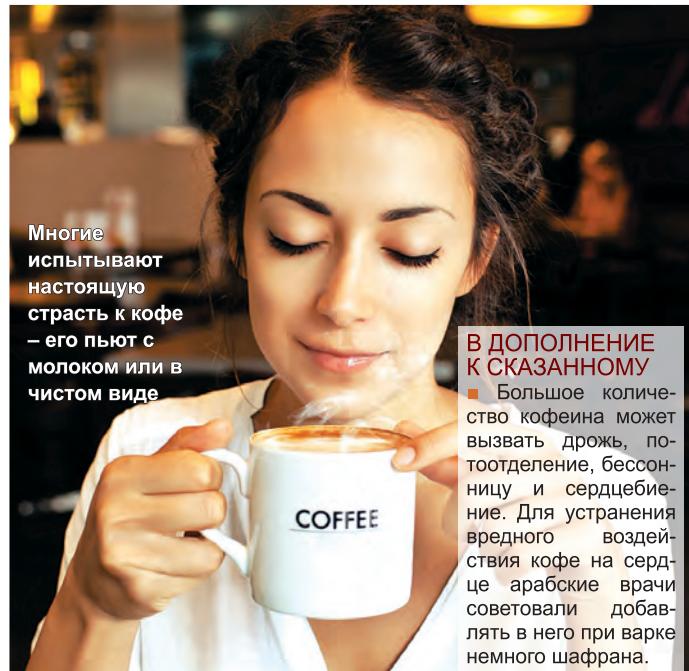
Споры о том, чего от кофейного напитка больше – пользы или вреда, не прекращаются до сих пор. Между тем еще в XVIII веке страстный любитель кофе французский писатель Бернар де Фонтенель, доживший до ста лет, говорил: "Если это и яд, то очень медленно действующий".

В арабском мире кофе был известен как лекарство

Родиной кофейного дерева принято считать Эфиопию, где оно в диком виде встречается и по сей день. Даже происхождение слова "кофе" многие лингвисты объясняют названием одной из эфиопских провинций – Каффа. Однако в начале новой эры миграция эфиопских племен привела к тому, что зерна кофе попали на Аравийский полуостров и неплохо там прижились. Как свидетельствуют письменные источники, уже в IX веке н. э. это растение широко культивировалось в Аравии, а напиток из его зерен был весьма популярен. В арабской медицинской литературе можно встретить также указания на то, что "коричневое золото" активно применялось врачами Востока как тонизирующее средство. В XV-XVI веках вкус кофе узнали турки и быстро пристрастились к нему. А вот с консервативными европейцами отношения у кофе сложились не сразу: прошло более 200 лет, прежде чем "сироп из сажи" превратился в один из наиболее употребляемых в этой части света напитков.

Регулярный прием кофе – защита от болезней

Основным активным компонентом кофейных зерен является кофеин. Именно он предопределяет тонизирующий эффект кофейного напитка на наш организм. Кофеин оказывает стимулирующее воздействие на центральную нервную систему, в особенности на кору головного мозга, повышая работоспособность, устраняя усталость и сонливость.

Многие испытывают настоящую страсть к кофе – его пьют с молоком или в чистом виде

В ДОПОЛНЕНИЕ К СКАЗАННОМУ

► Большое количество кофеина может вызывать дрожь, потоотделение, бессонницу и сердцебиение. Для устранения вредного воздействия кофе на сердце арабские врачи советовали добавлять в него при варке немного шафрана.

Сегодня уже известно, что регулярный прием кофе в пять раз уменьшает риск развития болезни Паркинсона. А одна-две чашки напитка в день наполовину снижают вероятность возникновения желчекаменной болезни. Кофе также уменьшает опасность заболевания остеопорозом. В качестве доступного "домашнего средства" кофейный напиток поможет в следующих случаях:

■ **Пониженное кровяное давление.** Кофе расширяет венозные сосуды сердца и заставляет его сильнее качать кровь, в результате чего артериальное давление повышается.

■ **Избыточный вес.** Одна чашка кофе содержит ноль калорий и, следовательно, никак не влияет на вес. Даже с молоком и одной чайной ложкой сахара энергетическая ценность чашки кофе равна всего 39 килокалориям. Выпить после еды, этот напиток в течение трех часов усиливает энергообмен в организме.

■ **Головные боли.** Кофеин не только возбуждает мозг и подавляет чувство усталости, он может уменьшить головную боль. Многие таблетки от головной боли содержат кофеин.

■ **Астма.** С давних пор известно благотворное действие коричневых зерен на астматиков. Некоторые пациенты рассказывают о том, что две чашки кофе в день сокращают число приступов. Это объясняется тем, что кофеин стимулирует центр дыхания.

■ **Запор.** То, что кофе стимулирует пищеварение, известный факт. Многие врачи назначают по утрам кофе как средство для быстрого опорожнения кишечника.

Пару глотков и плохое настроение улетучивается

■ **Депрессия.** Исследования показали, что кофеин не только взбодривает, но и помогает бороться со страхами и депрессией.

Соблюдать
границы делового
общения порой
довольно сложно,
но делать это
совершенно
необходимо

Субординация без конфликтов

Тем, кто работает в коллективе (а таких большинство), крайне важно с предельной точностью очертить собственный круг обязанностей, а также обозначить границы, переступать которые нельзя. Подобных границ может быть множество, но все же самой главной и самой зыбкой остается граница делового общения. Чтобы не стать ее нарушителем, надо четко соблюдать определенные правила.

Не давайте непрошеных советов

Итак, если вы хотите сохранить добрую репутацию и хорошие отношения с коллегами, никогда не обсуждайте их деятельность у них за спиной. Не критикуйте сослуживцев и не давайте им непрошеных советов. **Никогда не оставляйте без внимания мнение коллег и ни в коем случае не нарушайте субординацию, самовольно беря на себя функции вышестоящих сотрудников.**

В каждом коллективе ответственность за неприкосновенность установленных границ лежит на непосредственном начальнике членов команды. А значит, еще одно важное правило существования дружного и профессионального коллектива – это присутствие руководителя, способ-

ного создать наиболее благоприятную атмосферу, при которой каждый сотрудник сможет хорошо выполнять свои обязанности и чувствовать себя незаменимым.

Этика начальника, этика подчиненного

Так уж сложилось, что начальник и подчиненный изначально находятся в неравном положении, следовательно, конфликт между ними весьма вероятен, более того – иногда неизбежен. А раз так, очень важно сделать этот конфликт продуктивным, а не растратывать драгоценное время и силы на подсчет взаимных ошибок и промахов. **Устраиваясь на работу, мы соглашаемся на определенную роль, и, как правило, это роль подчиненного.** И даже если такая роль

нам не по нутру, мы обязаны ее честно исполнять: быть хорошим подчиненным своему начальнику, даже если он ханжа, зануда или перестраховщик, – целое искусство. Иногда для того, чтобы вызвать симпатию и уважение такого начальника, необходимо приложить массу времени и усилий. Если это удается, то и в нем можно увидеть симпатичного человека, который в свою очередь оценит вас. Неформальные отношения между начальником и подчиненным льстят самолюбию последнего, и все же они довольно рискованны, так как очень часто приводят к конфликтам. Важно, чтобы ни одна из сторон не забывала о том, какая именно роль отводится ей в команде, и, самое главное, не давала личным отношениям мешать деловым. **К сожалению, в нашей стране начальник, играющий роль родителя, встречается довольно часто.**

Такой начальник частенько помогает своим сотрудникам решать не только деловые, но и личные вопросы.

ПОЛЕЗНАЯ ИНФОРМАЦИЯ

ОТ СУБОРДИНАЦИИ НИКУДА НЕ ДЕТЬСЯ

Самой верной защитой от некомпетентного или чересчур приидирчивого руководителя является ваш профессионализм, четкое знание своих обязанностей и соблюдение правил субординации. Хороший начальник всегда по достоинству оценит добросовестное выполнение роли подчиненного. **Доведите это искусство до совершенства, и вы увидите, как изменятся ваши отношения с руководством.** Итак, какой бы свободолюбивой личностью вы ни были, от субординации никуда не деться, и только от вас зависит, станете ли вы ее жертвой или обратите правила субординации себе на пользу.

Любимые Питомцы

Когда-то на горе Олимп жили-были две сестры, дочери великого Асклепия: Панацея и Гигея. Люди, поклонявшиеся Панацеи, обретали исцеление от любого недуга; те же, кто служил Гигее, просто никогда не болели. Залогом здоровья были правила Гигеи, или гигиены, как мы их теперь называем. Хоть наши домашние питомцы и не люди, соблюдая определенные правила гигиены их содержания, мы избавим их от необходимости близкого знакомства с Доктором Айболитом, а себя – от массы хлопот, переживаний и расходов. Итак, что предлагает Гигея нашим Бобикам и Муркам?

Каждый день

Хорошее и регулярное питание – первейшее условие крепкого здоровья. Собаки и кошки – хищники, им не подходит питание "каша на бульоне" или "объедки со стола", также пользы не принесет стопроцентно мясной рацион. Гамма промышленных кормов сегодня весьма и весьма разнообразна, в подборе подходящего могут помочь и ветеринары, и знакомые, и продавцы-консультанты в магазине. Главное – обращайте внимание на состояние зверюшки при переходе на тот или иной корм. Еще один немаловажный фактор: животные привыкают к определенному режиму, кормить их лучше в одно и то же время, правда, кошки предпочитают, чтобы сухой корм был доступен в любое время, а вот мясо или консервы, на их вкус, просто бесподобны к завтраку!

Еженедельно

Один раз в неделю пушистых любимцев необходимо тщательно вычесывать. В зависимости от длины и густоты шерсти используются разные щетки-расчески. Процедура абсолютно необходима как для поддержания красоты и здоровья шерсти, так и для уменьшения в квартире количества выпавших волосков. Экзотических «голышей» необходимо раз в одну-две недели мыть. Кошкам, содержащимся в городской квартире, раз в 10 дней следует подстригать когти. Не следует забывать и о «смене постельного белья»: чехол на спальном матрасике любимца можно просто почистить пылесосом или сменить на свежевыстиранный.

Добрый доктор Айболит

Раз в месяц

И собакам, и кошкам будет полезно ежемесячно профилактически чистить зубы во избежание образования зубного камня. В зоомагазинах продаются специальная зубная паста, на худой конец, вместо нее можно воспользоваться влажной ваткой, которой надо тщательно и аккуратно протереть зубы, уделяя особое внимание задним коренным. К этой процедуре и собак, и кошечек необходимо привыкать с самого раннего возраста – воспитанный питомец спокойно перенесет любые гигиенические процедуры. Если же камень на зубах успел образоваться, удалить его несложно, но без должного навыка вряд ли получится. Это – повод для визита к ветеринару.

Страховка на год

Один раз в год – всего-навсего один! – всем животным необходимо делать комплексную прививку. Даже если кошка никогда не выходит на улицу, на обуви человек может притащить в дом любую заразу. Неправда, что собакам после определенного возраста прививки можно не делать: взрослые, конечно же, не столь уязвимы, как мо-

лодняк, но и они не застрахованы от инфекции. Один-единственный визит к ветеринару, совершенно безболезненный укол – и ваш любимец не заболеет ни одной смертельной инфекцией, не будет слез, бессонных ночей и непредвиденных расходов. Современные вакцины весьма и весьма надежны, легко переносятся животными и защищают на целый год! За 10 дней до прививки животному необходимо дать глистогонное. Вообще же антигельминтики ветеринары рекомендуют давать раз в сезон.

По весне

Как только температура воздуха поднимается до 10 градусов тепла, сезон охоты на наших любимцев открывают клещи и блохи. Они не только досаждают животным, они еще и переносят заболевания, прививок от которых нет. Блохи разносят яйца глистов, а клещи – кровепаразитов, вызывающих у собак страшное заболевание – пироплазмоз. Чуть опоздаешь – и пес погибнет или останется инвалидом, а лечение далеко не всегда приносит результат. Проще заранее купить «антиблошиный» ошейник, спрей или капли.

Къаланы ва сюювню гъакъында...

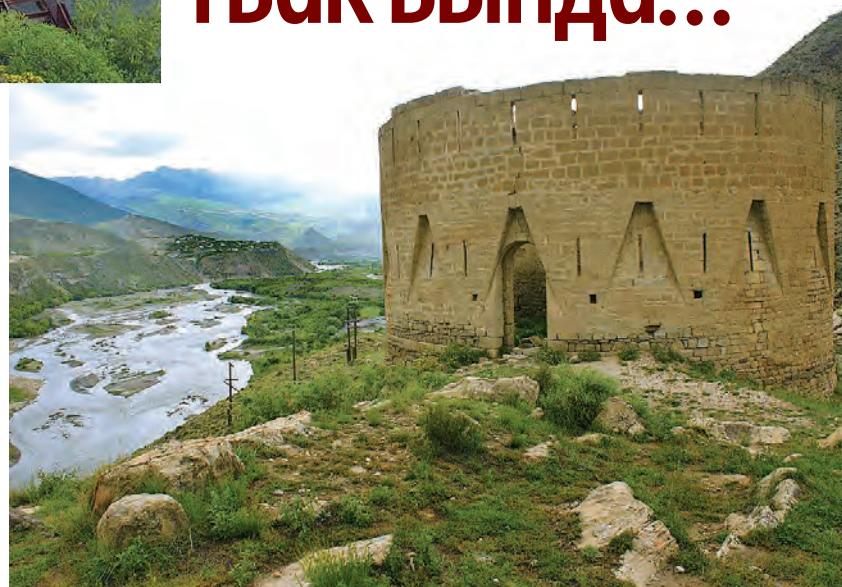
Преображенск къала—пача асгерлер Анди Къойсууну ягъаларында Ботлих юртда къургъан беклик. Къаланы 1859-нчы йылда генерал-фельдмаршал А.Барятинскийни буйругъу булан къурма башлагъан. Шо оъзенни оязлыгъындан оытеген биргине-бир ёлну бегите эди. Гече таба, авур гъава шартлары ва къыздырмабеззек аврувну яйылыву булан байлавлу къаланы бираз тёбенге, янгы темир кёпюрge ювукъга гёчүргөнлөр. Къалада къалын тамларындан къайры, оъзюнде солдатлар яшайгъан казарма да болгъан.

Баруларыны бири бугүнгө ерли яхши күйде сакълангъан. Ону бою булан гелеген тик таш канзилдерден оърге гётерилме бола. Къаланы уьстюндөн таба айланадагы гёзел табиат къолну аясында йимик гёрюне.

Тарихни ахтарывчу Булач Гъажиев оъзюнүү «Пача ва Шамилни Дагъыстандагы къалалары» (2006-нчы йыл) деген китабында муна шулай къужурлу хабарны эсгереп: «1912-нчи йылда Преображенск къалада Ново-Баязет полкнүү 207-нчи ротасы токътагъан болгъан. Ротаны бир поручиги ерли, оьтесиз исбайы Патал-Баху деген къызызьышны сююп къоя. Къызызьыш да офицерге тергев бере. Уьстевюне, ол къалагъа ону янына гёче. Узакъ да къалмай, шо къувунлу хабар бютюн айланадагы махлукъгъя яйла. Баху буса ожагъына къайтмай. Къайтгъан гюню ону яшавуну ахырынчы гюню болажакъынды англама къыйын тюгюл эди.

Бахуну орус сюювдашы оьтесиз тавакаллы адам болуп чыкътгъан. Ол базар гюнлөр Ботлихни майданына айланадагы бары да юрларыны халкъы жыйылагъанын биле де туруп, оланы арасына хынжал да тагъып чыгъа болгъан. Барысы да бармагъы булан гёrsетип: «Муна, шу адамда, къалада бизин къызыбыз. Уллу биябурулукъ!»—дей.

Юртну старшинасы Кудутлав Исмайлов шо гъакъда округ начальник Гвилисиангъа билдириле тийишли гёре. Ол ерли халкъынада адатларын ва хасиятын яхши биле ва шо саялы алгъасавлу чаралар гёrmесе, не йимик къалмагъалланы да къаравуллама тюшегенин англай болгъан.

Гвилисиан оъзюнью янына ротаны командирин ва поручикни чакъыра. Баху о заман къалада къалгъан. Офицерлер не гъакъда сёйлегени белгисиз. Къарагъанда, масъала шонча да булгъанчлы болуп чыкътгъан, олар бир къарагъа гелип болмай. «Биябур» болгъан къызыны уюнен къайтарма бажарылмай, дос-къардашы ону шоссагъат оылтюрежек. Поручик ону къатын этип алыш да болмай. Къызыны ювукъ адамлары разилик бермежек. Бары да затны бар кюонде къоймагъа да къоркунчлу, къызыны къачыргъан адамгъа гъалиге тиймей турса, амма, онгайлыш мюгълет гелсе, бир де къарамажакълар.

Къалагъа къайтгъан сонг, поручик дагъы ону ичинден чыкъмай (ону булан бир уйде Баху да турса болгъан). Бир гюн эртени булан поручик командирни янына гелмегенде, ону артындан солдатны бакъдыралар. Эшикни къагъа, бирев де ачмай. Сонг бузуп ичине гирелер ва тамашагъа къалалар, оланы гёз алдында сюйгенлер бир-бирине янаша ятгъанлар, экиси де тыныш алмайлар. Олар оъзлар оъзлени оылтюрюп, яшавдан гетме токъташгъан болгъан.

Бахуну сююгин дос-къардашына бергенлер, офицерни буса, артыкъ къавгъа этмей къаланы къырыйындағы орус къабурларда гёмелер.

Гъазирлеген Гюлнара АСАДУЛАЕВА

БАРЫ ДА ЗАТ СЕНДЕН ГЬАСИЛ БОЛАГЪАНДАЙ ЯШАМАКЪ

Миясат Шейховна Муслимова –ДР-ни ат къазангъан муалими, РФ-ни оыр билим беривюн гьюрметли къуллукъчусу, ДР-ни 1-нчи класлы пачалыкъ ойчусу. Гъали ол–А.Тахо-Години атындағы педагогика институтту орус тил ва адабият бёлгююню илму чалышывчусу.

Шаир, таржумачы, адабият танкъытчы, Язывланы ва журналистлени союзуну члени, А.Сахаровну атындағы «За журналистику как поступок» деген бүтүнrossия конкурснұ, Россияны журналистлерини союзуну «Алтын къаламы», ДР-ни журналистлерини союзуну «Алтын къарақъуш» деген савгъатларыны лауреаты. Россия язывларыны союзуну Дагыстан бёлгююню председатели, Кавказ язывланы клубуну президенти, Р. Гъамзатовну атындағы адабият премияны ва «Алтын сатыр-2010» деген халкъара адабият конкурсану лауреаты.

«Азатлыкъ булан сынав» деген публицистика, «Данте булан сыр чечив», «Малайиклер», «Ватанымны ташлары», «Анамны тюшлери» деген поэзия ва оызге көп асарланы автору.

Mиясат Шейховна бугюн бизин редакцияда къонакълыкъда ва ишини кыстасуллугъуна да къарамай, бизин тезден берли берме сюеген хыйлы соравларыбызгъя жаваплар къайтарды.

– Сиз оызғозню инг алдын кимге гыисаплайсыз? Шаир, алим, жамият чалышывчу?

– Мени яшавда көп зат иштагъландыра, тергевюмню тарта, тек биринчилей оызюмню педагогъя гыисаплайман ва шо касбумну башгъаларындан артыкъ ва ағыамиятлы гёремен. Шо бир зат булан да тенглешдирме ярамайгъян наисип: охувчулагъя билим бермеге, олагъя янғы дазуланы ачмагъя, оланы сюймеге ва олардан гелеген шо сююнню гыис этмеге. Шондан яхшы не болар?

Мен билимиме гёре—филологман. 1991-нчи йылда маданиятланы бир-бири булангъы байлавлугъуна багъышлангъан кандидатлыкъ ишимни якъладым. Шо алда ахтарылмагъан тема тюгюл буса да, мен токтаташылгъан мердешли къаравлардан арек болуп, янғы янашывланы арагъя гийирме къарадым. Мени адабиятны, педагогиканы, политологияны масъалаларына байлавлу 200-ден артыкъ илму ишлерим— көп йыллыкъ загъматны натижасы.

Мени илму ишлеримни бириси де замангъа гёре ярайым деп этилмеген. Оызюнгю оюнг, аз-көп буса да къошуумнг болмайлыш

язмакъны маңнасы ёкъ. Поэзия—мени оыз ойларымны, гыслеримни аян этеген отавум, мени жаным ва шо шиърларымны дюньясы оызгелени де тергевион тарта экен. Эки керен Бельгияда оытгерилген, оызунде хыйлы пачалықъланы вакиллери ортакъчылыкъ этеген «Эмигрантская лира» деген белгили конкурсда «Инг яхшы шаир» деген атгъа ес болмакъ кёп затны англатадыр.

Жамият ишим инг алдын Россия язывлуланы союзуну Дагыстан бёлюю ва Кавказ язывлуланы клубу булан байлавлу. Аслу мурадым ва къастым—пагъуланы якъламакъ.

Педагогика, поэзия, илму, жамият чалышыв—шолар барысы да мени ругумнан гъар тюрлю къайдаларыны бир белгиси. Гъарисинде оызюме ювукъ ва мени гысадымда оызгелеге де пайда гелтиреген ишлер аз тюгюл.

—Яш заманлардан къалгъан лап да ярыкъ эсге алывларыгъызын, гыслеригизни айтмагъа боламысыз?

— Яш йыллардагъы лап ярыкъ мюгълетлер: тик ярлары булангъы анадаш тавларым, ата юрутум Убра. Магъа 4 йыл бола эди. Яй айлар, тав бетлерде сари чечеклер къуввлий, гъатта, дазусу гёрюнмейген кёклерде сари тюсте боялгъандыр деп ойлашасан. Мен чечеклер жияман, хапарсыздан йыгъылып, айлана туруп, терен къакъагъа бағыып дёгереймен, мен де бир къоркъув да ёкъ. Озокъда къужурлу, тек ахырынчы мюгълетде бирев мени токъттады ва къоруду...

Мени къоруй гелгенлер кёп болгъан, гъали оланы барысыны да бет келпептерин ва атларын эсиме алыш да болмасман. Шо, бағыы, чагымда къыш вакъти бузлагъан кёлде гиччи челеңке сув аламан, шону ичине тюшүп гетемен. Муна шо заманда, да насибиме, къорувчу табыла. Яшавумда шолай 5-6 керен болду. Эсимде 7 йыл чагымда класым булан Таргъутавгъа оырлендик. Мен олардан бираз артда къалдым. Еримден тербенме болмай эдим. Айланамда пайпелек оысеген къызыл авлакъ, мен шону

ортасындаман. Билмеймен, неге буса да, шо мюгълетде мени сююнч де, пашманлыкъ да къуршагъан эди. Мен гъали де шо тав башдаманмы экен деп ойлашаман...Биринчи денгизге бағышлангъан шиърмуну язғанда магъа 9 йыл бола эди. Школада мен сочинениелени язма эпизис сюе эдим, бир-бирде шиъру къайда да яза эдим. Бир гезик менден оырдеги класда охуйгъан къурдашымны тилемвие гёре, Толстойну «Война и мир» асарын охуп чыкъдым ва ону учун сочинение язып бердим. Ондан сонг, кимге мен язмадым шо сочинениелени!

—Сизин къурдашыгъыз ким болма бола?

— Билим даражаларына, дюнья къаравларына рази тюгюл бусанг да, амма тергевионгю тартагъан, оызю булан лакъыр юрютүп болагъан къайсы адам да мени къурдашым болуп бола.

—Сизин яратывчу адам гысапда буссагъат яшавда, адабиятда, жамиятта болуп турагъан гъаллагъа оыз къаравуғыз бармы? Шо къаравлар гъалиги адалагъа янашагъан күйлеге, пикрулагъа рас гелеми?

— Озокъда бар. Оызюмню ойларымны хас касбучулар булан тенглешдирип къарайман, гъатта, магъа ювукъ тюгюл къаравда сыйлы бүртюкю излеймен, гертиликни бүртюк- бүртюк этип жыяман. Къайсы ойну да бүгүнгү заманлагъа къыйышамы экен деп тергеймен, неге тюгюл, адамлар тездө тувлунгъан ойлагъа гёре төре геселер, яшав буса гюн сайын алышина, ону барышына, алышинывлагъа дайм тергес бере турмагъа тарыкъ. Мен гъар-бир затгъа талаплы, танкъыттылды күйде янашаман, неге тюгюл, башлап масъаланы эс этемен ва сонг не затны яхышылышдырмада болагъанын гёремен. Пайдалы гъаракатгъа белсемнеге дайм гъазирмен ва якълавуланы тапма бажараман. Оызюмню пикрумну англатма ва якълама боламан, амма, мени инандырып болса, алышдырмагъа да гъазирмен. Биле де туруп оысувге, алгъа барывгъа чатақ салагъанлагъа, гъар-бир затгъа уйренчили күйде туруп дазулардан чыгъып болмайгъанлагъа бек чыдамсызман. Озокъда, шо тынч тюгюл, тийишли сёзлени ахтарасан, адамны хатирин къалдырма сюймейсен, тек ол къайпанмай буса, тұврасын айтмагъа герек. Дағы да яхшы, шо лакъырны маңлumat къуралланы майданчаларына чыгъарма, неге тюгюл, печат сёз-халкъны оыз-оызю булангъы лакъыры.

— Сёз тогъатартывда гертилик тувлуна деп айтыла. Шолаймы?

— Башгъа пикру да бар, ким булан ва нечик тогъатартагъанынган кёп зат гъасил бола. Озокъда, пикру алышдырып, гъакълашып бек ағамиятты.

Аслусу-эришегенлөгө бир түрлю дазулардан чыкъмагъя ярамай, гелтиргөн далиллери де инамлыкъыны түвдүрмө герек. Сөз уйчышив-гъар янны янашывун аян эте, масъаланы ачыкълашдыра. Гертини тапмасагъызы да, бир-биригизни не затыгъызгъа рази тюгүл экенингизни билежексиз. Шо да-бир натижада.

—Яратывчулукъ-адамны оъзюню гёrsетме талпынагъан гъаракатымы яда жаваплылыкъмы? Къайсы шоланы алладыр?

— Озокъда, къайсы яратывчулукъда оъзюню танытмакъ, дюнья къаравларын аян этмекден амалгъа геле. Жаваплылыкъ буса, сени сёзүнг эл арада яйылгъанда тувлууна.

—Адатлы мердешлөгө янашывугъуз нечикидир? Шоланы сакълама тюшеми?

— Мердешли адат-къылыкъ байлыкъланы шексиз күйде сакълама тюшө: уллугъа гыюмет этив, сёзүнде табылагъанлыкъ, сабурлукъ ва бизин оъзге асил къылыкъларыбыз милли хасиятыбызын күрчюсю болуп токттай. Шо гъали де бизин сакълап туралы экен деп ойлашаман. Шо минг йыллар булан ясала гелген мердешлерден айрылсақъ, биз милдет гысапда тозулажакъбыз. Тек шону булан биргө гъалиги заманланы гысаптагъа алмай алгъа юрюмеге бажарылмай. Аслу күрчюсөн сакълап, оъзге маданиятлар булан байынып, инамлы гележекни къурмагъа тарыкъ.

—Ағылюгюзю, ата-ана гъызыны, яшларыгъызыны гъакында да айтсағызы арив болар эди.

— Мени анам бары да якъдан уылгюлю, герти дагъыстанлы къатын эди. Яшавунда нече түрлю къыйынлыкълар гёрген. Оланы явлукълары, хыйлы эргишилени папахларындан артыкъдыр. Атам онча эсимде къалмагъан, олар тез айрылгъан. Мени эки яшым бар: уланым ва къызыым. Олар Москвада тура. Къызым-юрист, уланым-таржумачы, бир нече тиллени биле.

—Сиз яшавугъуздагъы муратларыгъызгъа етишдигизми? Этген ишигизге разилик бармы?

— Бир затланы этдим, этгениме де илыкъмайман. Амма гъали де талпынма тарыкълы ишлерим бардыр деп эсиме геле. Озокъда, юрек тынардай толу разилик ёкъ. Неге тюгүл, айланамда касбу бажарывлукъ тёбен тюшегенин, кёп зат гёземеликке этилегенин, яшав герти гъаллардан хыйлы арекдеги кагъыз язывда ва гысап беривде юролегенин гёремен. Айрокъда билим берив тармакъда къайдагъы тергевлер билим беривден ойрэкенине къарап юрингинг ярыла. Шо тармакъда янгы къуллукълашын танталайтагъа танталайтагъа кюйлер де кёп соравланы түвдүрүү. Гелген-гелгени оъзюндөн алда бир зат да болмагъандай, бир сынав да топланмагъандай, ишин оъзюню англавларына гёре тизме башлай, билим беривнигерти маңнасын буза. Оъзюм учун буса, рагъатлыкъыны яратывчулукъда табаман.

—Гележекке планларыгъыз?

— Бир нече китап язма тездөн берли гёз алгъа тутгъан эдим. Гъали башламасам, яшавгъа чыгъармасам ярамай.

—Гъарибиз бизин ууми гележегибиз учун не этме герекбиз ва не этме болабыз?

— Мени гысабымда гъарибизге ойз ерибизде намуслу күйде ишлемеге ва ойз ишибизни сюймеге тюшө. Янынгда зулмугъа рас болгъанда пысып турма тарыкъ тюгүл. Къыйынлы гъалгъа тарыгъанлагъа кёмекгө алгъасама герек. Бары да зат бизден гъасил боладыр деп яшайыкъ.

Сулгият БУЛГАЕВА

Тавларда къалған юрегим...

Бираз алда Интернетде хапарсыздан «Тавларда къалған юрегим» деген башы булангызынан китаптагъа гёзюм илинип гетди, рас болдум. Шо сёзлер менде хыйлы гыслени ва эсге алывланы түвдурду ва шо да негъакъ тюгюл эди. Оыз заманында мен оьзюмде «юрегимни тавларда» къойғанман. Устьевюне, заман гёрсегтен күйде –даймге ва къайтмайған кюонде.

... Мен интернационал ағылуде оьсгенмен. Атам–аварлы. Анам–къабартылы. Ростовдагы университетде охуйғанда бир-бирине гъашыкъ болгъан ва дос-къардашны къаршылыгъына да къарамай, ожакъ күргъянлар.

Биз Магъачкъалада тура эдик. Заманда бир анамны къардашларына, Нальчикге барагъан күйлеребиз де бола эди. Тек яш йылларымны кёп яны атам тувгъян тавларда ойтди.

Магъа 6 йыл битгенде анамны къаршылыгъына да къарамай, атам гъар яй айларда улланамны янына алып бара эди. Мен шо сапарланы сабурсуз күйде къаравуллай эдим, улланамны ва юртдагы тентли къардашларымны сагына эдим, неге тюгюл, уйде мен кёбюсю гезик янгыз бола эдим. Атам–анам–ишде, мени эркъардашларым ва къызардашларым ёкъ эди.

Юртгъа гелгенде яшлар булан сав гюнлөр чабувулда, талашында бола эдик. Биз гезеп чыкъмагъан тавлар, орманлар къалмады. Оызенге де бара эдик. Улланам магъа гёз къарата турма зукъарим Гъамитте тапшурда эди. Ол къайда бара буса, шонда мени де алып бара эди. Бираздан мен оьзгелер йимик, бир уланъяшдан да къалышмай бийик тереклеге, ярланы устьюне минме уйреним. Улланам сыйдырылгъан тобукъларымны гёрген сайын кюстюне эди ва Гъамитте: «Мен ата-анасына сонг не айттарман? Олар чы ону алма-салма ер таптай. Аминка–биргине–бир къызы»,–деп уруша эди. Тек биз Гъамит булан бизге этилген насиғъатланы, буварывланы шоссагъат унута эдик ва тавлагъа яда оызенге къача эдик.

Бара-бара мени къызланы арасында къурдашларым табылды ва мен заманымны олар булан ойтгере эдим, тек Гъамитни къурдашлары гъали де мени унутмай ва инамлы «улангъа» гысаплай эди, ону янына гелсе, мени булан да узакъ заманлар лакъыр юрюте эди. Шо заман мен Гъамитни лап ювукъ къурдашы Агъмат булан да таныш болдум. О заман шо адатлы юрт яш мени учун гележекде ким болуп токътажагъын эсиме де гелмей эди. Сегизинчи класны битдирген сонг, мен гъаманда йимик юртгъа гелдим ва Агъматны гёргенде танымадым. Бир

йылны ичинде ол исбайы, бойлу-сойлу улан болуп къалған. Мени ерли къурдашларым буса, ону юртлу кёп къызлар ушата деп шоссагъат билдириди. Агъмат алда йимик бизде кёп бола эди. Ол Гъамитден бир гюнге де айрылмай эди ва бу йыл школаны тамамлап, бирче университетте охума тюшме сюе эди. Гечче таба Агъмат атасы авруп къалған саялы, университетни бир йылгъа артгъа салды. Тек гъазирлик алданокъ гёре эди.

–Ол бешлеге охуй, тек биргине–бир орус тилден акъсакълай, сен ону булан къошум дарслар юрютоп боламысан Аминка?–деп тиледи Гъамит.

Мен сююне туруп рази болдум ва гъар ахшам Агъматгъа орус тилни сырларына тюшюнме кёмек эте этдим. Агъматгъа нечик гъашыкъ болуп къалғанымны оьзюм де билмеди. Тек ону янындан магъа бакъгъан якъда шолай гыс бармы яда ёкъму, башлап англамай турдум. Бир керен къурдашым Райисат булан орамдан барабыз, бизге ювукъ болгъан къызланы бириси мени артымдан эрши сёзлер айтып къычырды. Шо сёзлени ол магъа айтагъанын башлап англап да болмадым, токътап сорадым: «Сен магъа айтамысан?» Ол шоссагъат: «Айтаман! Гелип мунда да къуйругъунг булан силлейсен! Нете, барыгъыздан да гёzelмен деп эсинге гелеми? Шагъардагъы къызланы бизин уланлар янгыз оьзлени оюнларына къоллайлар»,–деп жавап берди. Райисат шо тюртюшюнно маънасын магъа сонг англатды. «Мадина Агъмат булан бир класда охуй. Ол тезден берли ону сюе ва гъали сени гюллей. Нете, сен гёrmеймисен, Агъмат сени сюе. Шо саялы о дарсларынга да юрюме рази. Ону буса тувра баживю школада орус тилден дарслар юрюте. Сен оьзюнг де гыс этмеймисен, неге Агъмат бизин булан тынч күйде, енгил лакъыр ва масхара эте. Сени янынгда буса уялчан бола, гъатта, башгъачалай къарай». Райисат дурус айта эди. Биз Агъмат булан шо гъакъда бир заманда да сёйлемесек де, бир-бирибизни ушатагъаныкъ билине эди. Бизин дарслар ва кёбюсю гезик бир маънасы да ёкъ лакъырларыбыз буса, ёлукъмакъ учун этиле эди. Насипге, бизин ёлугъувлагъа не улланам, не Гъамитни ата-анасы онча агъамият бермей эди. Мен шагъаргъа къайтагъанда Агъмат айтгъан сёзлени: «Мен сени сюемен!»–деген маънада къабул этдим.

–Эки ай, эки гюн йимик учуп гетди, Амина. Сен бизге янгыз яйда гелегенинг нече де яман. Тюзюн айтгъанда, къышда юртда сен не этежексен?

Биз сав йыл бир-бирибизге кагъыз яза турдукъ. Гъар гюн билдиривлер бакъдыра эди, шону учун оғъар район азарханагъа барма тюшье эди, Интернет янгыз онда ишлей эди.

Дагыя яйда Агъмат университетни заочный бёльгюне экзаменлер бере. Ол оъзюню къардашларында токътады ва гече бою ону булан телефондан таба сёйлей эдик. Узакъ да къалмай, Гъамит де гелди. Ол бизде тура эди. Чакъ-чакъда уьчюбүзде денгиз ягъя булан паркдан гезей эдик. Анам Агъматны ушата эди, тек сонг мюкюр болгъан күйде, гележекде ону оъзюню гиевю гысапда гёз алгъя тутмай эди.

Агъмат университетге тюшдю, мен буса ону гезикли сессиясын чыдамсыз къаравуллай эдим. Биз бир-бирибизге смс яза эдик, заманда бир телефондан сёйлемеге де күй бола эди. Агъмат сююнню гъакъында бир зат да айтмай эди. Ол магъя оъзтөрче янашагъаны янгыз гёзлери шагъат эди. Бир гезик Агъмат: «Мен сагъя алда бир къызызъяшъя да янашмагъан йимик янашаман. Сен олардан барысындан да аривсен»,—деди. Шо сёзлени эшитгенде, мен оътесиз наисипли эдим. Агъмат къышлыкъ сессиясына гелди, биз ёлукъдукъ, нече де шат мюгълетлер эди. Бир йыл оътиоп, мен школаны тамамладым ва медицина институттъа охума тюшдюм. Гъамитни ва Агъматны сессияларыны вакътисинде адатлы күйде заманны бирче оътгереп эдик. Сийрек буса да, янгыз ёлугъягъан күйлерибиз де бола эди. Гъамит бизин герти аралыкъларыбызын гъакъында бир зат да билмей эди ва оъзюн чакъырмай къойсакъ хатири къала эди.

Мени тувгъан гюнүм Агъматны тувгъан гюнүнен рас болду. Шо гюн бизде кёп къонакълар жыйылгъан эди: институтдагы къурдашлар, школада бирче охугъанлар. Агъмат да шо гюн бизин булан экенге эпизиз сююне эдим. Биз бийидик, гитараны согъуп йырладыкъ, сонг барыбыз да бирче караоке клубгъа бардыкъ. Агъмат клубда узакъ турмады, къарагъан адам бар деп чалт гетди. Шо ахшам ол бир тамаша ойгъя батып гёрюне

эди. Мени: «Не болгъан?»—деген соравума: «Бары да зат яхши»,—деп жавап берди.

«Къарагъанда, къавшалгъандыр»,—деп ойлашым, неге тюгюл, эртени булан анам, Гъамит ва Агъмат ашюйдеги шкапланы базардагы цехге ярашдырма алып баргъан эди. Сонг къайтгъанда, анам булан бирче чай иче туруп, хыйлы заман лакъыр этди. Мен оланы яхши аралыктарына сююне эдим. Тек негъакъ сююнегеним сонг белгили болду.

Агъмат гетди, мени де гёнгюм бузулду. Мен йырлама, бийиме, йыбанма сюймейген болдум. Къонакълар саялы чыдап турдум, осуз бу шатлыкъыны бир маънасы да ёкъ эди. Агъматны сессиясы битмеге дёрт гюн тюгюл къалмагъан эди. Ону кюю мени хошландырмай эди. «Балики, охувунда бир тюрлю четимликлер бардыр? Яда атасы къайтып тёшекге тюшгендир?»—деп ёравлар эте эдим. Тек Агъмат мени бары да соравларыма: «Бары да зат яхши»,—деп бир жавабын бере эди. Юртгъа къайтгъанда, ол бир нече гюн байлавлукъыга чыкъмай турду. Мен оъзюм смс бакъырдым ва не болгъанын, негер бирден алышынгъанын англатмакъыны тиледим. Бираздан жавап гелди: «Атам бек авур гъалда, гечин къой. Дагъы не язмажакъман, не сёйлемежекмен. Мен шагъаргъа гелгенде сёйлербиз».

Мен бир зат да англама болмай эдим, юрегим ярылма аз калып тура. Агъматны пысгъаны атасыны аврувунда тюгюл экенине шеклене эдим, неге тюгюл, ол алда да аврүй эди ва ёлугъувубузну сабурсуз күйде къаравуллай эдим.

Бир айдан мен Агъматны атасы гечингенин билдим, огъар къайгъырып смс язып йибердим, ол эки сёз булан баракалласын билдириди.

Яй айлар гелди... Агъматны гезикли сессиясы башланды, ол зенг этди ва биз ёлукъта сёйлешдик.

Мен не болгъанны билме сюе эдим. Башгъасын сама сююп къоймагъанмы? Башгъа себеплер мени башымга гирмей эди. Ахырынчы умутум бар эди: балики, шо тувгъан гюнөмнүү белгилейген ахшам мени биревлелеге гюллөп сама къоймагъанмы? Сайида, мени къурдашым, бизин хабарны эшитгенде шолай гъасил чыгъаргъан эди. Биз паркда ёлукъудук... Атасы гечинген сонг, Агъмат бек алышынгъан, азгъан.

Мен къайтып огъар къайгъырышдым, анасыны ва къызардашларыны кюон сорадым, сонг бир гъавур пысып туруп:

— Сен мени булан нени гъакъында сёйлемеге сюе эдинг? Мен сени англама сюемен. Тюзю, сен магъа не айтма бола экенсен?.. Мен сени сюймей эдим, башгъасына ёлукъдум, ол сенден хыйлы яхши, сени ананг да бизин аралыкълагъа къарши ... Шолаймы?

— Иш шолай тюгюл. Бирев де магъа къарши болмады, мени яшавумда, балики, сенден яхши дагъы бирев де табылмас. Тек бизге айрылма, аралыкъларыбызын токътатма тюшежек. Мен алда да шону гъакъында ойлаша эдим. Тек енгип боларман деп умут эте эдим. Атам оылген сонг, яшавум бюс-бютонлей алышынар деп турмай эдим. Гъали мени бойнумда авруйгъан анам, учь гиччи къызардашым, атамны тёленмей къалгъан борчлары ва олай оъзге хыйлы масъалалар бар. Балики, мен лап башындан тутуп англама герек эдимдир. Аллагъ рази болсун, англама кёмек этдилер...

— Ким кёмек этди? Нени гъакъында сёйлейсен, мен бир затны да англамайман,—деп сорадым бек тамаша болуп.

— Англа. Биз бир-бирибизге къыйышмайбыз. Сени ананг тюз айта. Бизге бирче болмакъ учун, экибизге де тюбюкъарадан алышынма тюшежек эди. Мен башгъа яшавгъа уйренгенмен. Оъзюмню сюйгенимни клубларда, кафелерде, пляжларда гёрге сюймеймен. Ол шалбарлар ва къысгъа гёлеклер гийгенни сюймеймен. Мен билемен, сен таза къызсан. Тек англа, мен башгъа күйде тарбиялангъанман. Бизин ағылуперибиз де башгъа- башгъа күйде яшай. Магъа сени ананг булан сёйлемеге къыйын. Сен бизге гелегенде мен гъалекленме башлайман. Сизде исси сув тайып къалса, уллу балагъ, бизде буса сувукъ сув саялды ақчалыкъыны да алып, къайдан къайда юрюме тюше. Мен алда да шону гъакъында ойлаша эдим, тек шагъаргъа гёчермен деп умут эте эдим. Тек гъали атам гечинген сонг, бары да зат алышынды. Шагъаргъа гёчме болмайман, мен ағылумде яшланы лап уллусуман. Яңгыз оъзюмню гъакъымда тюгюл, анамны, къызардашларымны гъакъында да ойлашма герекмен. Ондан къайры, ким мени мунда къаравуллай, къайда яшайым, ишлейим? Магъа шогъар гёзюмню ачды ананг, о заман атам сав эди. Баракалла огъар, гъакъыллы варагъмулу къатын, биз сонг къыйналгъаныкъыны ва бир-бирибизге оъч болгъанлыкъыны сюймей. Сонг айрылагъан күйде. Ол тюз айтамы дагъы?

Мен Агъматгъа бир затлар айтма къарай эдим, тек ол мекенли бир къаараргъа гелип токъташгъан эди.

— Мени сени ананга хатирим къалмай. Ол биз оъзюбюз гъали де англап битмей турагъан затланы англай ва: «Сен Аминканы наисипли этип болмассан, къыйналып туражакъсан. Къызым бир заманда да юрт яшавгъа, тарчыкълыкъга уйренмежек.

Сен ананг, къызардашларынг учун яшажагъынгны билемен. Гъали ону башында ел ойнай. Сонг юртгъа гёчме сюймежек, сени де шагъарда шу деп айтма чакъы затынг ёкъ. Огъар мединституттада 6 йыл охума тарыкъ. Юртда масъалаларынг болмаса да, мунда шагъарда тынч болмажакъ. Сагъа буса, гече де, гюн де ишлеме квартири тутмагъа тюшежек. Шо заман сизин сюювюгюз тютюндөй учуп гетежек... Сен огъар ол уйренчили болуп битген затланы берип болажакъымысан дагъы?»— деп тюз айтды.

— Айт, мен не этме герекмен? Сагъа къой шадъар яшавну, охувунгну, уюнгден къач, барайыкъ бизге, юртгъа ва уйленейик деп айтма тарыкъмы? Мен сагъа шондан къайры, нени таклиф этип боламан?

Мен не айтагъанны билмей, бүлдүр-бүлдүр ағылагъян гёзьяшларымны токътатып болмай эдим. Ол тюз айтагъанын англай эдим...

— Геч менден, Амина, йылама. Сен бек яхши къызсан, тек бир-бирибизни яшавубузну бузма сюймей бусакъ, бирче болма герекмейбиз.

Агъмат булангъы ёлугъувдан сонг, мен бир нече гюн күйге гелип болмай эдим. Юрегим минг накъырадай атыла эди. Анам сабурлукъ салма, мени булан сёйлемеге къарай эди. Мен буса ону эшитмей эдим, актыр-къычыр этип бары да айыпланы огъар сала эдим.

Эки жумадан Агъмат сессиясын да битдирип, юртгъа къайтма гъазирлене эди. Мен ону орамда къаравуллакъан эдим. Алдына чыгъып, охувумну ташлама, ону булан къайда сюе буса къачма, юртда яшама, негер де рази экенимни билдиридим. Бары да зат оъзю сюйген күйде болажакъ ва билмейгенлериме де уйренежекмен деп айтдым.

Мен йылай эдим, Агъмат бир зат да айтмай магъа къарай эди. Бирден чалынгъан сёзлери мени эсден тайдырып йыгъа аз къойду...

— Гечип къой... Мен сагъа аслу себепни гъакъында лап башындан айтмагъа герек эдим. Сен тизив адамсан ва шексиз күйде наисипли болажакъсан, Амина. Мен сени сюйгенимни ва бизин аралыкъланы маңнасы ёгъун англадым...

Гече таба, шону ол анамны тилевионе гёре айтгъан болгъанын билдим. Сайки, шо заман магъа ондан арчылмагъа тынч болажакъ.

Авруп ятдым, ашама болмай эдим, сув ичсем де къуру къуса эдим, иссилигим гётерилди. Атам-анам мени врачлагъа алып юрюдю, барыса да арыгъанымны, агъаргъанымны эс эте эди...

Эки йылдан буса, ағыл любозиу къурдашыны уланы гелешме гелди. О шадъарда турса, яхши тарбиялы ожакъдан. Институттада сонг, атасыны кёмеги булан оъз ишин ачгъан, мадарлы яшайлар. Анамны пикрусуна гёре, мени учун ондан тизив эр болмажакъ, наисипли этмеге шоссагъат бары да затны бережек. Мен ону яхши таныма да танымай, сюймө де сюймей туруп рази болдум. Къолумну бердим, тек юрегимни берип болмадым, болма да болмажакъман, нечакъы яхши адам буса да. Мени юрегим тавларда къалды, онда яшай мени биринчи ва ахырчыны сюювюз.

ЭЛЬМИРА ИБРАГЬИМОВА

ХАЛКЪ МЕРДЕШЛЕРИН САКЪЛАЙ БУСА, МЕРДЕШЛЕР ДЕ ХАЛКЪНЫ САКЪЛАЙ

Магъа аз йыллар болмай, чачыма акъ да гирген ва айланада болуп турагъан агъвалатлагъа оytген йылларымдан, яшав сынавумдан таба сесленемен. Сынавну, билимлени, ойланы топлавну бир тизив яны бар–шо сени бирев де чыгъарып алып болмасдай байлыгъынг, озокъда, тюз къоллап бажарсанг.

Уланалары ва уллаталары оьсдюрген яшланы башгъалагъа ошамайгъан оьзтёрече хасияты бола деп айтыла. Эс этгенмен, оланы кёбюсю оьтесиз гъайлы, тергевлю адамлар болуп оьсе, яшав гъазирлейген къайсы четим агъвалатны да, къийынлыкъыны да эбинден гелме күй таба, бир де руғъдан тюшмей инамлы күйде ёлун узата. Биз оьзюню гъакъында хабарлама сюеген Умукуюмню де улланасы Муслимат ижа тарбиялагъан.

Ол гиччи торунун алма салма ер тапмай эди, шонча да ону бек сюе эди ва насиғъатлары булан яхшыны ямандан, рагъмуну зулмудан айырма уйрете эди. «Ойларынг таза болсун, сёзлеринг илиякълы, ишлеринг рагъмулу, неге тюгюл, бу дюньяда бары да зат инсангъа къайтып геле», – дей эди ол.

Муслимат ижаны, айрокъда, кёп эсгереген эки айтыву бар эди. «Терекни чархы кынгыр буса, гёленткиси тюз болмас», «осал урлукъдан яхшы тюшюм болмас» деп ижасы нече де дурус айта

болгъанын Умукуюм яшавунда кёп керен англағъан, тюшонген.

Къаягент районну маданият ва инчесаният управлениесини башчысы эки районну кызы. Анасы Розия–Къаягентден, атасы Абдулбасир– къарабудагъентли. Олар оьзлени гъакъында бу дюньяда ярыкъ эсделик къюоп гетгенлер. Абдулбасирни ва Розияны къайратлы загъматыны натижаларын оланы таныгъанланы яхшы эсинде къалгъан ва унутмайлар. Кызы да ата-анасыны вариси гъисапда, агълюсюю, тухумтайпасыны мердешлерин устьюнлю күйде узата.

Умукуюм Къаягентдеги орта школаны гюмюш медальгъа битдирген. Школа чагъындан берли, ол охув булан бек иштагълана эди. Балики, шо саялы школадан сонг китапханагъа ишлемеге баргъандыр. Ол китапларсыз оьзюню яшавун гёз алгъа гелтирмеге болмажакъ эдим деп, мюкюрюлук эте ва немис алим Готфрид Лейбницни: «Китапхана–адамны ич руғуну бары да

байлыкъларыны сакълавчусу», – деген сёзлерин эсгере.

Оъзюне Умукуюм Абдулбасировна башчылыкъ этеген яшлар учунгъу район китапханада дайм яратывчулукъ аралыкълар оьмюр сюре эди, билимлени герти отаву эди. Яшлар китапханагъа сюоне туруп геле эди, неге тюгюл, онда къачан да тарыкъ китапны тапма кёмек этежек рагъмулу Ума бажив ишлеј эди. Ол гъар яшны юрегине ёл табып бажара эди ва къачан да исси сёзге, гъайлы янашывгъа заман таба эди.

У. Агъаеваны къурч ва жагъ чалышыву оғъар бары затгъа етишме имканлыкъ бере эди– ишинде, жамият чалышыунда, агълюсюонде. О йылларда ишинден айрылмай ДГУ-ну филология факультетин заочно охуп битдире, Къаягент районну маданият къуллукъчуларыны профсоюзуну башчысы этилип сайланы. Терекни емишлериндөн таныйгъан күйде, адам да этген ишлериндөн танывлу бола. Ону гъаракатчылыгъына тергессюз къалмагъа күй ёкъ

эди. 2014-нчю йылда Умукюсюм Абдулбасировнаны Къаягент районну маданият бёльгюнү башчысы этип белгилейлер.

Янгы къуллукъда биринчи гюнлерден тутуп, Умукюсюм оъзюн бюс-бютюнлей маданият байлыкъланы сакълавгъа багышшалай. Зор ва тынчлыкъ, рагъатлыкъ билмейген юреги булангъы У.Агъаева дайм янгы проектлени сиптечиси болуп токттай, шоланы яшавгъа чыгъарывгъа оъзгелени де къуршай, районну халкъын да сыкълашдыра. Милли адатлагъа ва мердешлек асырап-аявлап янашыв, бир заманда да къыйматлыгъын тас этмежек, шолардан таба анадаш элини, тюгемес маданият байлыкъларыны гючюне инамлыкъын артдыра.

Умукюсюм Агъаеваны иш къуруувн оъз къайдасы бар ва кёп йыллыкъ загъматы булан оър натижалагъа етишип бажаргъан. Мисал учун, «Къаягент» деген эргишилени хору ону къаныгъывлу гъаракаты булан тувулунгъан. Районну лап да арив эргиши тавушларын жыйгъан, оланы йырлама, къаягентлилени атын дангъя чыгъарма гереклигине инандыргъан. «Адам булан лакъыр юрютоп бажармакъ—уллу пагъму» деген язгъан Стендаль. Умукюсюм Абдулбасировна да шо пагъму шексиз күйде бар.

2016 –нчы йылны язбаш айларында «Къаягент» хоргъа «Халкъ хор деген» ат бериле. Гертиден де, ол ерли халкъны къаны-жаны десе де ярай. Гъар йыры оъзтёрече ругъын тувдуда, гюч, илгъам бере, гёнгюнгню хошландыра. Эгер де халкъ оъз мердешлерин сакълай буса, мердешлер де шо халкъны сакълай.

Умукюсюм Абдулбасировнаны гъаракаты сукъланывш тувдуда. Ол къайда да заманында етишип бажара. Къаягент районну башчысыны заместители Ольга Ибрагимова Умукюсюмню гъакъында лакъыр чыкъгъанда: «Огъар къайсы мюгълетлерде де аркъа таяма ярай ва ол кёмек къолун узатмай къоймажагъын инамлы күйде билесен. Умукюсюм Абдулбасировна–районну герти

патриоту. Ону бары да чалышыву, сиптечилклери анадаш районуна багъышлангъан»,—деп, маданият бёльгюнү башчысыны ишине оър къыймат бере.

Оъзю Умукюсюм Агъаева гъаваларда саркъып айланма тарыкъ тюгюл, ишлеме герек деп гысап эте. Ону жанлы ортакъылыгъы булан Янгы Къаягентде Россия халкъланы мердешли маданиятыны центры иш гёре. Центрны янында фольклор, вокал, хореография ансамблер, «Гёк къуш» деген яшланы театры, «Бюлбюллэр» деген къатынгишилени хору ачылгъан. Ондан къайры, «Милли абзар» деген билим берив клуб чалыша. Клубда сизин, гъатта, бырынгъы саниятлагъа уйретме болалар. Бугюн центр– республика ва бютюнрессия конкурсланы ва

фестивалланы жанлы ортакъчысы. Мунда гъар йыл декабр айны ахырында этилген чакъы ишни жамы чыгъарыла ва шо яхши мердешге айлангъан.

Умукюсюм Агъаева районну оълчевионде оътгерилеген «Йылны адамы» деген премияны лауреаты. Дагъыстан Республиканы маданиятыны ат къазангъан къуллукъчусу.

Оър тарбиялыш, чомарт, рагъмулу, къайсы четимликлерден де оътиюп бажарагъан Умукюсюм Абдулбасировна оъзюнью хыйлы иш ёлдашларына уългю болуп токтатгъан. Болат от ялын булан чыныгъагъаны йимик, адам – яшав къыйынлыкълар булан чыныгъа.

ПАТИМАТ ТАЗАЕВА

P.S. Заманлар ва гъаллар къайсыбызында да яшавубузда гъар мюгълетде алышынма бола. Бугюн сиз нече де гючлю, къуватлы болма боласыз, тек бир затны унутма тюшмей, заман бары да затдан гючлю. Бир терекден минглер булангъы спичкалар этме бола, тек бир спичка минг терекни яллатагъан гюнлерде тувулунмакъ бар. Гетген асруну пасат 90-нчы йылларында биз бек белсенип, алда йыллар булан топлангъан яхшылыкъларыбызын буза эдик. Оъзге тармакъларда йимик, маданиятда да... Савлай наслу милли ругъ байлыкълардан кёп арек, ят мердешлени кюрчюсүндө оъссе гелген. Шо саялы етти атабызыны танымайгъан манкъуртлагъа айланма сюймей бусакъ, бизин яшавубузда Умукюсюм Агъаева йимик, адамлар учун къанын-жанын аямас– ялынлы юреги булангъылар болмакъ парз!

ЯНГЫЗ ДОКУМЕНТЛЕР БУЛАН ИШЛЕМЕЙМЕН

Aшура Магъамматовна Александрова – МЧС-ни Дагыстан управлениесини финанс-экономика бёллюгюню начальниги, ДР-ни ат къазангъан экономисти, «Россия МЧС-ни инг яхши финансисти» деген ойр атын юрюте, отставкадагы подполковник. Къуллукъ этегенли 35 йыл бола.

– Лакъырны ойзюгизню ишигизден башлайыкъ?
– Ишим мени ойтесиз къужурлу ва шону булан бек жаваплы да дюр деп айттар эдим. Аслу борчум–от сёндюровчюлени ара бёлмейген күйде низамлы экономика ва финанс якъдан таьмин этмек. Оланы иши гъакъда мен сизге айта турмайым, ойзюгоз де яхши билесиз. Балагъга тарыгъанлагъа биринчилерден болуп кёмекге гелегенлер. Ойзлени яшавуна къоркъунчлукъ тувлунса да, борчун күтөлөр. Шондан дагъы артыкъ не болсун?

– Сизин бу касбуда не зат кепигизге геле, нени ушатасыз ?

– Романтика десем, инанмассыз. Тек ойзюбюзню къуллугъубуз, борчларыбыз шолай гъислени тувдура. Бизин къорувчуларыбызын бютон дюнъяда таныйлар. Олар–герти игитлер! Ондан къайры, мен янгыз документлер булан ишлемеймен, адамлар булан да гъакълашаман. Жанлы гъакълашыв –шо мени ишимни илиякълы ва болмаса ярамайгъан яны.

– Сизин учун ишигизде лап да къыйын не затдыр?

– Лап да къыйын – жаваплылыкъ. Сени инбашынгдагы юлдузлар уллу болгъан сайын, отставкада бусам да–подполковникмен, магъа салынагъан борчлар, намуслар эпсиз арта. Бизин барыбызын да МЧС-ни: «Алдын алыв, къорув, кёмек этив»,–деген умуми чакъыршуу бирлешдире, сыйкълашдыра. Эргишилер, къатынгишилер болсун башгъа тюгюл, барыбыз да бир муратгъа ишлейбиз–адамгъа къыйынлы мюгълетде табылмакъ!

– Дағыстанда МЧС-ни управлениеси янгы къурулагъанда нече къатын бар эди?

– Шо заман 10-дан артыкъ болмагъандыр. Бугюн буса янгыз баш управлениеде биз 200-ден артыкъ барбыз.

– Олар касбусуна гёре кимлердир?

– От сёндюровчю ва къорувчу бёллюклерде къувунлу билдиривлеге биринчилерден болуп сесленеген, къабул этеген–диспетчерлер. Шо тынч, рагъат иш деп эсигизге гелмесин. Болгъан балагъыны гъакъында инг алдын олар эшителер. Олар нечик, не даражада, не чалтлыкъда сесленежегинден, бир–бирде балагъгъа тарыгъан адамланы яшаву гъасил бола. Ондан къайры, къатынлар МЧС-ни ишин таьмин этеген ойзге бёллюклеринде де ишлей: кадрлар, финанс-экономика, медицина, психология ва маълумат бёллюклер. Башгъачалай айтгъанда, бизин эргишилирибиз гъар тюрлю балагълар булангъы ябушувну ал сыйдираларында, биз буса оланы асгер къызардашлары йимик, борчларын уьстюнлю күйде күтме кёмек этебиз. Министерликдеги гъар бёллюкню агъамиятлыгъы бар. Бизин къурумну бары да къатынгишилери –исбайы ва къатты хасияты булангъы гёзеллер. Ишден бош заманыбызда буса, биз ойзюбюзге назик гъисли ва сюйкюмлю болмагъа ихтияр беребиз.

– МЧС-ге къуллукъ этме барма токъташгъангъа айрыча, ойзтөрече хасият, билимлер тарыкъмы?

– Озокъда. Намус, эдеп, тавакаллыкъ, элине бакъгъан якъда сююв... Къайсы къувунлу гъалда да сиз ойзюгизню гъакъында ойлашмай, адамлагъа кёмекге етишмеге борчлусуз. Эгер де шону этмеге гъазир бусагъыз, МЧС-ге гелмеге толу ихтиярыгъыз бар.

– Сиз къуллукъ этеген йылланы ичинде министерликни ишинде алышынгъан зат болдуму?

– Алышынвлар болду. Умуми күйде алгъанда, хыйлы четимлешди ва жаваплылыкъ артды.

– Касбуғуздагы сынав ва билимлер сизге гъар гюнлюк яшавугъузда кёмек этими?

– Бек кёмек эте, гъатта, агълюмню дагъы да бек низамлы болма уйрете. Уйде дайм гъар зат ойз еринде ва тазалыкъ болма тарыкъ. Къыйсы ишде де тазалыкъ, низам болмаса ярамай.

– Ишден сонг уй къуллукълар булан доланма заман къаламы? Бош заманыгъыз болса не этесиз?

— Къала, етишемен, кант да этмеймен. Бөш заманымда буса, ювуктадарым учун татлиликлер биширме сюемен, артындағы гүн ишге де гелтиремен. Танапусну вакътисинде чай ичегендә ашайбыз. Дағы да айтсам, бөш минутларда бавда доланаман, онда, гъатта, кыш айларда розаларым ойсе ва жиелек тюшом бере. Озокъда, яшларыма, торунларыма тергев берме заман тапма къарайман, олар мени—оъктемлигим.

— Яшларығызыз сизин касбу ёлугъузну танглагъанмы?

— Танглагъан, тек барысы да тюгюл. Уланланы уллусу Альберт—мени иш ёлдашым, от сёндюровчю къуллукъында офицери, ДР-ни ат къазанғын къорувчусу, техника илмұланы кандидаты. Санкт-Петербургдагы от сёндюровчю институтту тамамлагъан сонг, МЧС-ни ва МВД-ни гъар тюрлю ёлбашчы къуллукъларында ишледен. Тек 10 йыл алъяқъда от сёндюровчю вакътисинде авур яраланып, сакъат болуп, отставкағъа чыкъғын.

— Не болғын эди?

— 2012-нчи йылны август айыны 14-нде Дағыстан медакадемияны дәрт къабатлы охув бинасына от тюшюп, уланым ёлдашлары булан шонда чалт етишген эди. Биринчилерден болуп ичине гиргенде, ону үстүнен ярты яллагъан уллу бағына гесеклер тюшгөн. Къаркъарасы бек бишген эди. Хыйлы заман Магъачқъаланы ва Москванды клиникаларында ятма тюшдю, 20-дан артықъ авур операциялардан ойтдю. 2013-нчюй йылда ич ишлер къуллукъын низамына гёре, подполковник чинде отставкағъа чыкъды.

Къызым Анжелика да ат туягын тай басар дегенлей, мени ёлумны узата. МЧС-деги ишин финанс ва кадр къуллукъдан башлагъан эди, сонг Дағыстан МЧС-ге финанс ва материал техника бёлжюкни начальниги болуп чыкъды. Бир нече йыл алъяқъда пачалықъ къуллукъундан тайып, ойз ишин ачғын.

Гиччи уланым Рабадан буса—врач, ортопед-травматолог. Ол Москвадагы пачалықъ больницада ишлей ва шону булан бирге онгача ойр технологиялы клиникаға башчылықъ эте.

Мени учь яшым ва етти торунум бар. Биз буса атаманамы 10 яшы бар эдик!

— Ата-анағызыны гъакъында да бир-еки сөз айтсағызы арив болар эди.

— Атам Гъайдакъ районну Баршамай юртундагы совхозда гъайванчылықъ фермада ишлей эди. Бир-бирде къойланы да бағыа эди, анам буса уйде яшлар, уй-абзар къуллукъ булан долана эди. Ол гүн чыкъғынча авлакъы барып, къолу булан будай жыя эди, сонг гелип, уйдеги аваралагъа уруна эди. О заман магъя 5 йыл бола эди. Гиччи заманымдан тутуп атам-анама көмек этме талпына эдим, оланы яшавун тыңчлашдырма къарай эдим. 10 километр яяв юроп, Мажалисге уллу къатынлар булан бирче бишлакъ сатма бара эдим. Магъя анам шолай инамлықъыны этегенине бек оъктем бола эдим. Атам-анамны ягындан бизге, яшлагъа, бақъын якъда айттардай талаплықъ, къаттылықъ ёкъ эди. Тек барыбыз да яхши охуй эдик. Юртлуларыбыз да: «Къарагъыз гъали,

Магъаммат Алишиховну яшлары нечик тарбиялы!»— деп айта бола эди.

Ата-анабыз бизин уллуга абур, гиччилени гъайын этме, ата ожакъыны, ағылоню ва ойз элингни къорума, Ватаннын инамлы якълавчулары да, насили болма да уйретгенлер.

— Насип деген сёзни нечик англайсыз, не маъна бересиз?

— Сююмлю ишинг, сююмлю ағылонг бар буса, ойзюнгю насили адамгъа гысаллама боласан. Бухгалтерлер ойз арасында айтагъан күйде, ишде де, гъар гүнлюк яшава да толу баланс болмагъа герек. Бирдагъы да, ойзюнгю ишингни намуслу күйде күтмеге герек деп къошар эдим.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Кёплени бухгалтер къуру кагъылар булан доланагъан, гёнгюн ачмайғын, илиякъылығы ёкъ адамдыр деп эсine геле. Тек МЧС-ни Дағыстан управлениеисини финанс-экономика бёлжюкни начальниги Ашура Александрова шо келпетге биос-бютюнлей къыйышмай.

Ашура—уллу абуру буланғы, ойз-ойзюн къайсы якъдан да толу күйде таъмин этип болагъан ва ойз ерин тапгъан адам. Варисликден къалып яда биревлер көмек этип тюгюл, ойз къыйыны- къасты, гъаракаты булан ойр даражалагъа етишген. Ол адилликге ва рагъмулукъын гючүнек бек инана. Тюзюн айттъанда, ону бүтюнгю яшаву—этген бары да рагъмулу ишлери шо инанывну натижасы болуп токтатай.

Ашура Александрова янгыз билимли ва сынавлу касбучу тюгюл, ол таза юрекли адам, къужурлу лакъырдаш, ону булан къачан да гъакълашма, лап инче масъалалагъа байлалву сыр чечмелеге бола.

Бизин баш бухгалтерибиз бек жагъ ва яшавну сюеген адам, бетинден иржайыв таймай. Ол ойзюн касбусун сюе ва акъчаны гысалыбын яхши биле, ону бир де тюз санамагъан, хата этген гезиклери болмагъан. Дағы да тамашагъа къалдырагъан зат – узакъ ийллар ишлеп башчыланы янындан бир буварывнуда алмагъан. Даим жыйнакъылы ва тындырыкъылы күйде турға. Гъасиликалам, сөз тапма къыйын.

ИШГЕ СЮЮНЕ ТУРУП БАРАМАН!

Биз баргъан сайын кёп заманыбызыны Интернетде ойтгеребиз, амма китаплар алда йимик, бугүнде оызлени ағъамиятлыгъын тас этмеген ва китапханалар булан пайдаланағъанлар гъали де аз тюгюл. 60-70 йыллар альякъда йимик гъалиги китапханачылар да бизге асарланы дюньясына чомулма, тарыкъ жанрны тапма кёмек этелер.

**Китапхана ишин нечик къура? Шо гъакъда биз Р. Гъамзатовну атындағы
милли китапхананы дагъыстан адабиятыны бёллюгюно къуллукъчусу
Тамила Гъабибуллаевна Гъасанбекова булан хабарлайбыз.**

– **Сизин касбугъузуну тангламакъ учун китапланы охума бек сюйме тарыкъдыр?**

– Гертиден де, мен яш заманымдан берли кёп охуй эдим ва шо мени кепиме геле эди. Ачыкъдан айтгъанда, мени школа чагыймдан тутуп китапханачы болма умутум бар эди, тек шо яшавгъа чыгъар деп эсиме гелмей эди. Муна гъали 25 йыл бир мюгълтдей билинмеген күйде ойтди, мен буса гъали де ишиме, анадаш китапханама сююне туруп бараман.

– **Китапханада дайын шыплыкъ бола. Шолай шартларда ишлемеге ялқыывлу тюгюлмю?**

– Озокъда тюгюл. Шо шыплыкъда бизин тындырыкъылы ишибиз юрюле: берген заявкалагъа гёре китапланы ахтарыв, оланы сонг ерине ерлешдирив, гъар гюн йимик алышинағъан тюрлю выставкаланы онгарыв... Неге тюгюл, ағвалиятлар арт-артындан геле. Бизин бёллюкюно алдына салынағъан аслу борч–оьтесиз бай адабият варислигизни, ата-бабаларыбыздан къалгъан маданиятны, мердешлени сакъламакъ. Шо саялы бизин китапхана школаланы охувчуларына, студентлеге, илму ва адабият чалышывлагъа оъзлени гъар тюрлю чарапарын ойтгермек учун, тизив майданча болуп токтады. Биз де шоларда ортакъчылыкъ этебиз. Мен мисал учун, макътавгъа лайыкълы, ер юзүнде лап четим тилде сёйлейген ва язагъан табасаран уланланы ва къызланы гъакъында хабарлайман. Бютюн дюнья таныйгъан халилеризни эсгерме унутмайман ва, озокъда, милли язывларыбызыны, шаирлеризни эсге аламан.

Бизин бёллюкде «дёгерек столлар» ойтгериле, китапланы авторлары булангъы ёлугъувлар бола, биринчилей гелген яшланы китапханадан гезетип чыгъабыз. Ана тиллеге, маданиятгъа иштагъылыкъны түвдурмакъ тынч масъала тюгюл.

– **Сиз китапханагъа гелегенлени янгы китаплар булан нечик таныш этесиз?**

– Конференция залда ва йылда бир керен ойтгерилеген «Китапхана гече» деген чарада. Башлапгъы йылларда шону аты нечке де къужурлу күйде чалына эди. Охувчулагъа таъсир этгенни билемен ва олар шо да

не затдыр деп ахтарма башлайлар. Уыстевюне, шо китапхананы бары да бёллюклерини иши булан таныш болма имканлыкъ бере. Гече–парагат заман, алгъасама ер ёкъ ва охувгъа толу күйде берилме боласан.

– **Гюnde нече адам геле китапханагъа, оланы арасында дайын юрюп турагъанлары бармы?**

– Озокъда, бизин фондлар булан дайын пайдаланағъанлар да бар. Тюзюн айтгъанда, алда йимик кёп тюгюл. Гъали кёбюсю заманын Интернетде ойтгерме тийишли гёре, китапланы да шондан таба охума онгайлы гёрелер, амма китапны къолуна алмайлар, охуп болмайғъанлар да бар. Олагъя, балики, китапхананы рагъатлыкъ береген ва ругъландырагъан шартлары тарыкъдыр..

– **Сиз китапланы кагъыздан эсе, электрон къайдасына артыкъ ағъамият береген охувчулагъа нечик янашасыз, оызюгюз шо электрон къайда булан пайдаланмысыз?**

– Яхши янашаман, оъзюм де пайдаланаман. Смартфонлар, оъзге электрон планшетлер шонча да кёп чю, шо, озокъда, кагъыз китаплагъа тергев осаллашгъанына таъсир этмей болмай. Экрандан охума онгайлы буса да ярай, мисал учун, ёлда, сапарда. Амма, сиз къолугъузда герти китапны тутма сюе бусагъыз, шогъар сизге ёллар ачылгъан.

– **Гележекдеги китапханалар нечик болар деп эсигизге геле ?**

– Мен китапханалар дайылкеге дёнмежегине бек инанаман. Шолар аста-аста китап охувдан эсе, адамлар бир-бири булан гъакълашагъан ерге айланана бара.

Озокъда, мен чи китапханалар алдагъы кюонде сакъланғаннан сюер эдим, неге тюгюл, шо къайсы чагындагъы адамны талапларына жавап бере. Гёрме сюемен охувчуланы талапларына жавап береген кюонде. Бай архиви, дайын алышина, толумлаша турагъан китап фондлары булангъы китапханаланы оъмюрю узатылажакъ. Дюр, бютюн дюнья гъали Интернетден башын чыгъармай, алдагъы заманланы гене къайтарма күй ёкъ. Биз де замангъа гёре юрюме къарайбыз. Компьютерлени, янгы электрон программаланы эркин күйде къоллайбыз.

– Сиз нечик ойлашасыз бүгүнгү китапхананы инг де къыйын масъаласы къайсыдыры?

– Адамлар охувгъа барғын сайын арт берे бара, шо талчыкъыдыра. Алда гиччи де, уллу да оызлер геле эди бизге, гъали буса чакъырма тюше. Ондан къайры, вузлар касбучуланы гъазирлей буса да, оланы арасында бажарывлу китапханаачылар аз.

– Бүгүн институтланы китапхана бөлжюклериnde охуйгъанлар кимлерdir?

– Китапханаачыны касбусун хапарсыздан тангламайлар. Студентлер аслу гъалда шо тармакъда ишлейгенлер, билимлерин артдырма белсенгенлер ва гележекде де шо касбуну узатма хыяллы барлар.

– Бүгүнгү китапханаачы не йимик талаплагъа жавап бермеге герек ?

– Герти китапханаачы дайм алышынывлагъя, янгылыкълагъя талпынма, гъалиги талаплагъа жавап бермеге тарыкъ. Яратывчу адам болмакъ, коллектив команда булан ишлеп бажармакъ, къужурлу проектлени онгармакъ ва яшавгъа чыгъармакъ. Ол даймлик студент, неге тюгюл, биз къуру уйренебиз ва китаплардан, журналлардан янгы билимлени, англавланы алабыз. Адамлагъа тарыкъ ва пайда гелтириген касбумда гележекде де гъажатлыкъ болгъанны сюер эдим. Бизин бары да күллукъчуларбыз оызюно ишин сюе ва жаваплы янаша десем, бир де къопдурув болмас. Китапханаачыны гъар иш гюнү башгъа гюнүне ошамагъан ва бары да затгъа етишмек учун, бек жыйнакълы, жагъ болма тюше.

– Бүгүн сизге гелегенлер аслу гъалда нени охуй?

– Классикагъа артыкъ тергев бериле.

– Сизин лап сюеген китабыгъыз къайсыдыры?

– Тынч сорав тюгюл ... Сююмлю китапларым йылларыма гёре алышына турду. Тамила школаны охувчусу заманда Лев Толстойн «Война и мир» романын сюе эди. Тамила – студент кызы – Жон Голсуорсиин «Сага о Форсайтах» деген асарын, бүгүнгү Тамила буса, Расул Гъамзатовну «Мени Дагъыстаным» деген китабын.

– Гъалиги язывчуланы арасындан кимлени атларын айрыча эсгерер эдигиз?

– Бютюндөнья адабиятда бары да континентлени елеп бажаргъан язывчу къатын бар. Шо – Жоан Роулинг. Ол яшларда охувгъа иштагъылыны тувдурма бажаргъан, ону игити Гарри Поттерни буса яшлар да, къартлар да бир йимик таный...

Орус язывчуланы арасында Борис Акунинни эсгерер эдим. Ону бай тили бар. Бизин уылкени тарихи ва маданияты гъакъында лап яхши классика мердешлерде яза.

Дагъыстангъа гелгенде, тавлар эли гъаман янгы ва янгы пагъмулданы арагъа чыгъара. Мен оызюнню табасаран язывчуларым ва шайрлерим булан оыктем боламан. Пандемия булан байлавлу болуп, олар булангъы ёлугъувлар гъали сийрек оытгериле.

– Сиз оызюгъоз шо шартларда нечик ишледигиз?

– Озокъда, вирусну яйылывуна гёре гийирилген чараплар бизге де таъсир этмей къоймады, хыйлы затны алышдырмагъя, ишибизни онлайн майданчалаға чыгъармакъ тюшдю. Гъалны бирден алышдырма къыйын эди, амма, барыбыз да белсенип гиришдик. Оызюбюзню Интернетдеги сагыфаларбызыда онлайн чараплар, викториналар оытгердик. Биз Интернетни инамлы къоллавчулары болгъандан къайры, охувчуларбыз булан дагъы да ювукъ болдуқъ. Бир-бирде йыракъда бусанг да, адамланы ювукъ этме болагъанына тюшюндюк.

Мен бары да дагъыстанлылагъа къатты савлукъыну ва гележекге инамлыкъыны тас этмей турмакъын ёрайман! Иш ёлдашларыма буса – етишген даражаларда токътамай, дагъы да алгъа юрюмек!

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

ЖУРНАЛНЫ ЖЫЛТЫНДАГЪЫ КЪАТЫН

Муна ол «Дагъыстанлы къатын» журналны жылтында—1975-нчи йыл. Арадан 47 йыл ойтген. Савлай оймюр...

— Журналны сурат чыгъарагъан мухбири гелди яныма. Ол къарагъанда, мен жылтгъя лап къыйышагъан келпет деп ойлашгъандыр,—дей иржая туруп Изабелла Хайрутдиновна. — Жагыл алим-биолог, айланасын микроскоплар къуршагъан. Муну да чыгъармай, кимни чыгъарайыкъ деп гъисап этгендир. Шо сурат о заманланы бир тамаша ярыкъ белгиси йимик. Алим деген атны герти къыйматы, абуру бар йыллар. Суратчы бир мюгълетни ичинде 70-нчи йыллардагы руғыну гёргөнде бажаргъан.

— Мен о заманғыа биология илмуланы кандидаты эдим,— деп хабарлай Изабелла Хайрутдиновна,—өбсюмлюклени ахтарарагъан кафедраны ассистенти эдим.

— Биолог болма деген ой сизге къайдан гелген? — деп сорайман.

— Атам Хайрутдин Эфендиевич арагъа янгы чыгъып гелеген илмулар: биохимия, генетика булан бек иштагълана эди. Ону насиғъатларына гёре, биофакны тангладым, — деп жавап бере ол.

НАСИПЛИ ЮЛДУЗНУ ЯРЫГЪЫ...

— Сизин бек арив атыгъыз бар—Изабелла...

Ол күлөй: «Тюзүн айтгъанда, мени герти атым Издаг, шо мени улланамны аты. Изабелла деп магъа институтта охуйгъанда ёлдашларым къойгъан эди. Шолай Изабелла деп тагъылып, гъали де айтылып юрюле».

Шо ат огъар гертиден де къыйыша. Къарап, шо тамаша къатынгъа да йыллар ону енгип болмагъан деп эсинге геле. Изабелла юзюмню бишген салкъыны йимик, къара къашлары, къара гёзлери... Ону чалт, жагъ юрюйген къайдасы, ойрюм яшны енгил юрюшюне парх бере, огъар заман кар этмей.

Изабелла Хайрутдиновна – яшавунда атасы айрыча ерни тута. Дагыстан терапияны кюрчюсөн салгъан, энциклопедия билимлери булангъы адам. Уллу алым болса да, инсанда билимлерinden алдын, ондагъы асил хасиятланы артыкъ гёре эди. Балики, шо саялы «Дагыстанны халкъ врачи» деген атны оъзюню лап да сыйлы савгъатына гысаплай эди. Оъзю булан оъктем болагъан, лап сююмлю къызы да башгъачалай болуп бола эдими?!

–Мен яшавумну илму чалышывгъа бағышлагъаныма бир де гъёкюнмедин, –дей Изабелла Хайрутдиновна, –ва иштагълы күйде оъзюню кафедрадагъы иши гъакъда хабарлай илму ёлбашчысы, гюнагъларын Аллагъ геччин, Абдулмалик Юсуповну уллу гьюрмет булан эсге ала. А. Юсупов – студентлер Россияны оър охув ожакъларында бугунде къоллайгъан «Эволюционная теория» деген китапны автору.

–О заманларда илмугъа талпыныв эркин күйде яйылгъан эди, – деп узата Изабелла Хайрутдиновна, – гъалиги ва о йыллардагъы студентлени тенглештиргенде, хыйлы башгъалыкъланы эс этме бола. Мисал учун, бугунгю студентлени, гъатта, диплом ишлеринде терен илму ахтарывну, янгылыкъны тапмагъа къыйын. Ону пикрусuna гёре, ДГУ-ну биофакультетинде лап да тарыкълы тармакъ – биохимия. Неге тюгюл, шо – хайыр, шайлы гелим гелтирген тармакъ. Бизин йимик оъсюмлюклени ахтарағъланлар гъали кимге тарыкъдыр, – деп масхара эте ол.

КЁП ЗАТНЫ ТАС ЭТДИК

–90 –нчы йылларда биз кёп артгъа теберилдик, кёп затны тас этдик. Студентлerde илмугъа бакъгъан якъда бираз сама тергевни тувдурма бажарылмай эди. Тек заман еринде турмай чы. Вузну материал-техника базасы камиллеше, лап алдынлы, бары да талаплагъа жавап береген алатланы, ясандырывланы, материаллани къоллама башладыкъ. Студентлеге охув ожагъындан айрылып, илму станциялар булан

түврдан ишлемеге ёллар ачылды. Дагыстандагъы станцияны Дербентде аты дюньягъа айтылгъан алым, генетик Н. Вавилов ачгъан эди. Гъали бары да тарыкъ-герек булан толу күйде таъмин этилген станциягъа ДГУ-ну биофакультетини алдагъы студенти, илмуланы доктору К. Куркиев башчылыкъ эте.

–Биз студентлеге ахтарывчу ишлени дыгъар байлап оътгермеге тилейбиз, –дей Изабелла Хайрутдиновна. – Амма олар вузну тамамлагъанда, онгача лабораториялагъа ишлеме гетелер.

бөрмейген биналарда билим алагъаны билебиз. Муаллимлени алапаларын чы айта да турмайман.

КАСБУСУ АБУРДАН ТЮШЕ...

Шо барысы да умуми күйде алгъанда, бир натижагъа гелтире – муаллимни касбусу абурдан тюше. Педвузланы, школаланы лап аз баллар алып битдиргендеген танглайлар. Шо буса бир-бирине байланып геле, терен англавлары ёкъ педагог, яшавгъа осал гъазирлиги булангъы охувчуну чыгъара.

Гъалиги студентни къаравларын алышдырмагъа бажарыламы дегенде, ол: «Башлап совет билим беривни къайтарма, ЕГЭ-ни гери урмагъа ва экзаменлени береген алдагъы къайдасына къайтмагъа тарыкъ», – деди ташдырып.

–Биз нечакъы сюймесек де, муаллимлени гъазирлигини даражасы хыйлы соравланы тувдура, – деп, ол пикрусун узата. –Олар педагогика технологиялар булан байлавлу илмуну янгы ачылывларын ахтармайлар. Педагоглани гъазирлейгенде шону гысапгъа алмагъа тюше. Озокъда, олар кёбюсю не шартларда ишлейгенин гёребиз, яшлар тийишли талаплагъа жавап

Гъасиликалам, орта школа ишин толу кютмей, яшланы кёбюсю репетиторларсыз программаны енгип болмай. Дагъы да бир зат эс этиле, муалимлөр, дарс беривчюлөр репетиторлукъгъа урунуп, дарсларда оъзлени артыкъ авара этме сюймейлер. Изабелла Хайрутдиновна бек агъамиятлы масъаланы гёттере. Шоғъар Билим берив министерликни янындан тийишли тергев берилмейгени тамашалыкъны тувдура.

Нечик болса да, Изабелла Хайрутдиновна оътген заманланы негъакъ сагъынмай, тенглештирмей. Совет девюрлерде гъалиги билим берив къайдалар, компьютерлер болмагъан эди буса да, янгылыкъга

Женщина Дагестана

3/2022

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА

bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА

e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,

А. ТАЖУДИНОВА,

В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 11.05.2022.

Подписано в печать 23.05.2022.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0505. Тираж (3841) 680 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложках:

I – Раисат Омаровна Туричева – кандидат филологических наук, заведующая кафедрой иностранных и латинского языков ДГМУ.

талпыныв, иштагъланыв бар эди . Студентлер ойр илму натижалагъя етишме къаст эте эди, етишме де етише эди. Онлар булан янги илму школалар ачылды.

– Адамлар нечик ишлеме тарыкъ экенни унугъян, – деп гысаплай ол. – Уылкени байынма тюгюл, алгъя элтеген, билимли жамиятны къурма имканлыкъ береген гюч, ругъ тас этилген. Уылкеде бугюн бирликге этилеген чакъырывланы асуу болмажакъ –эгер де биз билим берив тармакъны бир ёрукъга гелтирмесек. Бизге яш наслуну къолдан чыгъарып къоймайгъян куюнью ойлашма герек. Гюнбатыш пачалыкълар оланы милли мердешлеринден, тарихи кюрчюлеринден айырып, дюнья къаравларын алышдырма бек къаст этегенине барбызы да шагъатбызы. Биз, россиялылар, олар учун тамагъына тыгъылгъян сюек йимикбиз. Олар Россия кимге де къайтарыш этип болагъаны биле. Шо оланы жинлендире.

Озокъда, лакъырыбызыны вакътисинде бугюнлер де Украинада болуп турагъян агъвалатланы хабары да чыкъмай къалмады. Россия хас асгер чарапалар ойтгермейли, хоншу пачалыкъда тамур яйгъян фашизмни къырма бажарылмажакъ эди. Лап да тамашасы, Уллу Ватан давда шо къара балагъын къаршы ата-бабалары ябушгъян уылкеде, шо янгыдан оъзюне ер табар, айына деп биревню де эсине гелмей эди.

– 8 ийлни узагъында Донбассда тувулунгъан гыал, ерли халкъгъя этилеген зулмуну токътатмакъ, дагъы да уллу балагъын тарымас учун, алгъасавлу чарапалар гёrmесе ярамай эди, –дей Изабелла Хайрутдинновна.

Ол жамиятгъя гъар гезик ойтген тарихи заманлагъя къайта турма, олардан дарс алма тюшегенине бек инана. Тарих – талаплы муаллим, тек бизге ону дарсларындан гъясил чыгъырып болмайгъян муталимлеке айланма герекмей. Ол оъзюню яшавундагъы лап насишли мюгълетлени эсге ала туруп, гъар девюрден адамны ойрендереген, оъзюню загъматыны натижасы

булан къуванагъян, Ватаны булан ойкем болагъан лап да къыйматлы сынавларын къоллама тюше деген ойгъа геле.

–Барыбызы да сынайгъян заманлар гелди, –дей Изабелла Хайрутдинновна, – тек бизге алгъя юрюмек, дагъы да адилли жамият къурмакъ учун, шолардан ойтмеге герек.

АГЪЛЮ...

Сорайман: «Недир сени бу дюнъяды сакълайгъян? Асил ата-бабалармы, ағылюмю, уланларынгмы?»

Ол иржая:

–Мени ата-анамны, Хайрутдин Эфендиевични ва Рабият Магъамматовнаны ағылюсунде айрыча низам, мердешлер бар эди. Шо сени школада, вузда, ожакъда лап яхшылардан болма борчлу эте эди. Биз дёрт къызардаш барбызы. Гъарибиз яшавда оъз ерибизни тапгъанбызы. Экевю – врачлар, мен –биологман, бириси бу дюнъядан гетди. Тек мен Аллагъутаала гъялышлар этме талмайман. Анабызы бугюн де бизин булан.

Изабелла Хайрутдинновна оъзюни ағылюсун де ата къайдаларына, насыгъатларына гёре тизген. Эри-Наби Абдулаевич, дагъыстан ағылюдеги мердешге гёре, ожакъны аслу аркъатаяву. Бир заманлар сен ону не саялы ушатгъян эдинг деп сорагъанда, ол кюлей туруп жавап берсе:

–Бийик, бойлу- сойлу, магъя гъюмет булан янаша. Хатиримни къалдырмас учун, гъар сёзүн айтгъянча ойлаша.. Гъали ол консалтинг фирмагъя башчылыкъ эте. Уланларым – бириси врач, бирдагъысы – юрист, оланы гъали оъзлени де ағылюери, яшлары бар. Лак районну Хури юртунда яшайлар.

Гъасиликалам, Изабелла Хайрутдинновна – насили къатын, ана, улана. Ону эри илмугъя къатыныны яшишылгъындан къуршалгъанына, гечеги кёкде юлдуз болуп ёл гёrsетгенине мюкюр бола.

Айшат ТАЖУДИНОВА

